

Rzemieniuk, Florentyna

Unickie szkoły początkowe w Galicji w latach 1805-1914

Rozprawy z Dziejów Oświaty 33, 107-152

1990

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

FLORENTYNA RZEMIENIUK

UNICKIE SZKOŁY POCZĄTKOWE W GALICJI W LATACH 1805—1914

Podpisana w Petersburgu 5 sierpnia 1772 r. konwencja rozbiorowa ustaliła granice zaboru austriackiego obejmujące południową część województw: krakowskiego, sandomierskiego wraz z województwem ruskim, o łącznej powierzchni 83 tysięcy km². Ludność przyłączonych terenów wynosiła 2 650 000 osób. Tereny te Austriacy nazwali Galicją i Lodomerią¹. Po trzecim rozbiorze Polski Austria powiększyła swoje nabytki w Polsce przez przyłączenie dalszych jej ziem aż po Pilicę i Bug, wcinając się klinem między terytoria pruskie i rosyjskie. W 1803 r. zabór austriacki obejmował obszar o powierzchni 132 tysięcy km² i o ludności 3 900 000 osób. W 1809 r. w następstwie wojny z Austrią przyłączono do nowo utworzonego w 1807 r. Księstwa Warszawskiego całą dzielnicę austriacką z trzeciego rozbioru Polski, a z dzielnicy powstałej po pierwszym rozbiorze dołączono do Księstwa cyrkuł zamojski oraz skrawek ziemi na prawym brzegu Wisły na wprost Krakowa. Na mocy traktatu wiedeńskiego z 1815 r. Austria otrzymała całość „Królestwa Galicji i Lodomerii” w granicach z końca 1809 r., dołączając ponadto obwód tarnopolski oraz teren na prawym brzegu Wisły na wprost Krakowa. Obszar Galicji wynosił wówczas 77 300 km². Ludność w 1817 r. przekraczała 3 500 000 osób. Granice Galicji ustalone na kongresie wiedeńskim nie uległy zmianom do wybuchu pierwszej wojny światowej w 1914 r.²

Galicję zamieszkiwały dwie podstawowe grupy narodowościowe: Polacy i Rusini. Granica językowa przebiegała wyraźnie, poczynając od granicy czeskiej przez Rymanów, Sanok, Brzozów, Dynów, Birczę, Przemyśl, Jarosław, na wschód od Przeworska, Sieniawę, Leżajsk do granic Królestwa Polskiego. W Galicji wschodniej były wyraźne enklawy polskości. Największa to obszar na wschód od Bohorodczan i Stanisławowa

¹ J. Gierowski, *Historia Polski 1505—1864*, cz. 2, Warszawa 1978, s. 98.

² S. Kieniewicz, *Rządy austriackie w Galicji*, [w:] *Historia Polski*, t. 2, cz. 2, red. S. Kieniewicz i W. Kula, Warszawa 1958, s. 62; tenże, *Historia Polski 1795—1918*, Warszawa 1970, s. 20—21.

w prostej linii przez Bóbrkę, Gliniany, Olecko do granicy Rosji. Dużym skupiskiem języka polskiego były okolice Gródka, Komorna, Sambora, Starej Soli, Dobromila oraz od Lubaczowa na południe do Radymna. Enklawami języka ruskiego w Galicji zachodniej były okolice Ryma-nowa, Sanoka i Gorlic³.

Pod względem wyznaniowym Polaków utożsamiano z wyznaniem rzymskokatolickim, Ukraińców zaś z wyznaniem greckokatolickim, czyli unickim. Liczba Polaków protestantów stanowiła w Galicji znikomy procent, który równał się liczbie katolików nie-Polaków.

W 1849 r. Galicję zamieszkiwało 5 290 974 osób. Z tej liczby wyznania rzymskokatolickiego było 43,3⁰/₀, greckokatolickiego 43,6⁰/₀, prawosławnego 5,8⁰/₀, mojżeszowego 6,4⁰/₀, innych wyznań 0,9⁰/₀⁴. W 1900 r. sytuacja demograficzna Galicji przedstawiała się następująco: ludność zamieszkująca Galicję wynosiła 7 315 939 osób, czyli 27,98⁰/₀ ogółu ludności Austrii. Ludności wyznania rzymskokatolickiego było 45,8⁰/₀, greckokatolickiego 42,4⁰/₀⁵.

Do 1848 r. ludność ruską w Galicji traktowano bądź to jako grupę wyznaniową unicką, bądź też uznawano ją za grupę etniczną w obrębie narodu polskiego, a język ruski jako dialekt języka polskiego.

Wynikła w 1848 r. kwestia odrębności narodowej Rusinów była w zasadzie zaskoczeniem dla ogółu Galicjan. Dotychczas bowiem wszyscy wykształceni Rusini mówili i pisali po polsku. Znajomość tego języka wynosili z domu rodzinnego⁶. Kwestia językowa w ogóle nie istniała. Ruskim językiem mówił lud wiejski i część, zwłaszcza niższego, duchowieństwa unickiego. Dopiero w 1848 r. zaczęły pojawiać się pisma w języku ruskim, zaczęła tworzyć się literatura ruska⁷. Rok 1848 przyczynił się do skryształizowania świadomości narodowej Ukraińców. Powołano Główną Radę Ruską z biskupem przemyskim Grzegorzem Jachimowiczem na czele⁸. Domagano się praw narodowych dla Ukraińców. W 1849 r. wystąpiono z postulatem podziału Galicji na część wschodnią

³ W. Choszewski, *Mapa językowa i wyznaniowa Galicji*, Leyzni 1911, tabl. IV, oraz S. Pawłowski, *Ludność rzymskokatolicka w polsko-ruskiej części Galicji z dwiema mapami*, Lwów 1919, s. 30.

⁴ K. Dunin-Wąsowicz, *Struktura demograficzna narodu polskiego w latach 1864—1914. Liczebność i rozmieszczenie*, [w:] *Historia Polski*, t. 3, cz. 1, pod red. Ż. Kormanowej i I. Pietrzak-Pawłowskiej, Warszawa 1967, s. 95.

⁵ *Podręcznik statystyki Galicji*, wydany przez Krajowe Biuro Statystyczne, pod red. Tadeusza Pilata, t. 7, cz. 1, Lwów 1903, s. 3.

⁶ W. Kalinka, *Galicja i Kraków pod panowaniem austriackim*, Paryż 1853, s. 5; H. Stupnicki, *Galicja pod względem topograficznym, geograficznym i historycznym*, Lwów 1849, s. 16, tabl. 1.

⁷ S. Kieniewicz, *Kultura polska w połowie XIX w.*, [w:] *Historia Polski*, t. 2, cz. 3, Warszawa 1959, s. 394; tenże, *Historia Polski 1795—1918*, Warszawa 1970, s. 187—189.

⁸ Tamże.

ukraińską i zachodnią polską, odpowiednio do przewagi elementu ukraińskiego i polskiego na tych terenach. Organem prasowym Hołownej Rady Ruskiej była założona wówczas „Hołycka Zoria”.

Narodowe aspiracje Ukraińców, którzy nazywali siebie Rusinami, miały poparcie gubernatora Galicji hr. Franciszka Stadioną oraz centralnych władz austriackich. Uznano Ukraińców za równorzędną z Polakami narodowość zamieszkującą Galicję oraz dopuszczono język ruski do czynności urzędowych. W tym czasie Uniwersytet Lwowski otrzymał katedrę języka i literatury ruskiej⁹.

Oddanie w latach sześćdziesiątych ub. stulecia w ręce Polaków rządów w Galicji, po przyznaniu jej autonomii, wzmogło sympatie do Rosji wśród znacznej części Ukraińców. Za główny ośrodek moskalofilów uchodziła kapituła metropolitalna z metropolitą Józefem Sembratowiczem. Organem prasowym rusofilów było czasopismo „Słowo”. Sympatie propolskie reprezentował w okresie Wiosny Ludów utworzony z inicjatywy Polaków Sobór Ruski, odpowiednik Hołownej Rady Ruskiej. Sympatie te nigdy nie wygasły, ale wyrażały się w końcu jedynie w nawoływaniu do zgody. Ruch moskalofilski w Galicji budził duże obawy Austrii i dlatego był przez nią zwalczany.

Podłoże antagonizmów ludności ruskiej wobec Polaków w Galicji miało charakter przynajmniej dwuwymiarowy, tj. administracyjno-społeczny i kościelny. W rządzeniu Galicją Austria stosowała zasadę „divide et impera”. Realizacji tego celu miał służyć system rządów, zwłaszcza na najniższym szczeblu administracji państwowej. Było nią dominium dworskie. Jak wiadomo, właścicielami dominiów obszarniczych w całej Galicji byli Polacy. W ten sposób obszarnik sprawował wobec chłopów władzę policyjną, fiskalną, sądową i odpowiadał za pobór rekruta. Obszarnik miał też prawo karania chłopów chłostą i karą do 6 tygodni aresztu. Rosły więc i pogłębiały się antagonizmy między wsią a dworem. Austria starała się wykorzystać dla własnych celów niezadowolone panujące na wsi galicyjskiej. Wmawiano chłopom, że panowie są sprawcami ich niedoli, z rąk cesarza natomiast mogą spodziewać się poprawy losu. W ten sposób z pomocą chłopów rząd zaborscy usiłował zabezpieczyć się przed niepodległościowymi dążeniami szlachty polskiej. Wśród powszechnego na wsi analfabetyzmu i ciemnoty, nieświadomy chłop odczuwający bezpośrednio ucisk dominium przyjmował ów mit o „dobrym cesarzu” jako jedyną nadzieję wyzwolenia. Władze austriackie zdecydowanie popierały ruch narodowo-kulturalny ukraiński zmierzający do oderwania się. Chłopom ukraińskim chodziło więc o pozbycie się ziemiaństwa polskiego. Kler unicki zaś spodziewał się ograniczenia dominującej pozycji Kościoła rzymskokatolickiego. Rodzą-

⁹ T. Śliwa, *Kościół greckokatolicki w Galicji (1815—1918)*, [w:] *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2. 1764—1945, cz. 1. 1764—1918, Poznań 1979, s. 639.

ca się inteligencja ukraińska skierowała ostrze swej działalności i niewiści przeciwko Polakom, stawiając im zarzut o wynaradawianiu ludności ukraińskiej w przeszłości.

Na ogół duchowieństwo unickie było niechętnie duchowieństwu łacińskiemu. Kler „ruski” stanowił jakby odrębną kastę w społeczeństwie. Duchowni unicy rekrutowali się w zasadzie spośród synów księży. Żyjąc na ubogiej parafii paroch unicki spadał prawie do poziomu chłopca, podczas gdy hierarchia Kościoła greckokatolickiego naśladowała styl życia szlachty polskiej. Przeciwko duchowieństwu łacińskiemu szukano wsparcia w Austrii¹⁰. Bardzo niski poziom intelektualny duchowieństwa unickiego był zjawiskiem powszechnie znanym. Niektórzy umieli zaledwie czytać. Nie wszyscy byli w stanie wygłosić kazanie czy nauczać dzieci katechizmu. Brak wykształcenia bardzo utrudniał duchownym oddziaływanie na wiernych, na czym władzom austriackim najbardziej zależało.

Działalność Kościoła greckokatolickiego w Galicji była regulowana przepisami synodu zamojskiego z 1720 r.¹¹ Rząd austriacki postanowieniem z 13 lutego 1783 r. zdecydował, że statuty synodu zamojskiego będą obowiązywać o tyle, o ile nie naruszają uprawnień cesarza i wydanych przez niego praw¹². W ten sposób cesarze austriaccy zastrzegli sobie prawo wysuwania kandydatur na stanowiska biskupów i ich zatwierdzanie.

W 1808 r. rząd austriacki reaktywował metropolię lwowsko-halicką, do której należały biskupstwa: przemyskie i chełmskie jako sufraganie. Diecezja chełmska należała do metropolii halickiej do 1830 r.¹³

System józefiński przewidywał dla duchowieństwa rolę urzędników państwowych czuwających nad lojalnością ludu wobec rządu. Duchowieństwem posługiwano się więc w sprawach ściśle administracyjnych, jak np. przeprowadzanie ewidencji ludności, pełnienie obowiązków nadzorców szkół, ogłaszanie z ambony rozporządzeń rządowych, nadzorowanie nad wypłacaniem przez ludność podatków państwowych itd. Zadania te obowiązywały zarówno duchowieństwo unickie, jak „łacińskie”. Tego rodzaju działania pociągały za sobą konieczność zapewnienia duchownym odpowiedniego zabezpieczenia materialnego i wykształcenia. Jednym ze środków zmierzających do poprawy sytuacji materialnej duchowieństwa było zmniejszanie jego liczby. Wiązało się to z systemem regulacji parafii, co w skutkach polegało na zmniejszaniu ich liczby. Uposażenie zlikwidowanych parafii przydzielano parafiom pozostałym.

¹⁰ Tamże, s. 639—643.

¹¹ J. Umiński, *Historia Kościoła*, t. 2, przygotował do druku i uzupełnił W. Urban, wyd. 2, Opole 1960, s. 309.

¹² W. Urban, *Dzieje ustroju Kościoła w zaborze austriackim*, [w:] *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2, cz. 1, Poznań 1979, s. 618.

¹³ T. Śliwa, *Kościół greckokatolicki w Galicji*, s. 629—630.

System józefiński obowiązywał do 1855 r., czyli do podpisania konkordatu ze Stolicą Apostolską. Układ ten został wprawdzie zerwany przez Austrię w 1870 r., lecz zasady w nim zawarte utrzymały się w mocy i później¹⁴.

Przez cały wiek XIX Austria starała się przebiegle popierać narodowość ruską, aby wytworzyć w niej wiernopoddaną ludność monarchii austriackiej. Polakom zaś odbierała stopniowo wpływy i siły. Proces ten był ułatwiony dzięki temu, że parafie i cerkwie unickie, zwłaszcza w Galicji wschodniej, znajdowały się we wsiach, w których ludność polska liczyła niekiedy do połowy lub mniej mieszkańców danej wsi. Dla ludności polskiej nie tworzono jednak nowych parafii łacińskich, lecz tylko greckokatolickie. Przez takie działania ludność polska była narażona na rusyfikację i zmianę religii. Lud wiejski obrządku rzymskokatolickiego bowiem z powodu braku własnego kościoła na miejscu korzystał z cerkwi unickiej. Proces ten, który ciągle wzrastał, osłabiał element polski w Galicji wschodniej¹⁵.

Struktura zatrudnienia ludności w Galicji wyglądała w ten sposób, że na 5 958 907 mieszkańców w 1880 r. tylko 21% mieszkało w miastach. Na wsi żyło 4 705 440 osób¹⁶.

Pod względem gospodarczym Galicja należała do najbardziej zacyfowanych zaborów Polski. Sytuację pod tym względem ilustruje dobitnie udział poszczególnych regionów Austrii w centralnym budżecie na rzecz rozwoju oświaty i kultury. Według danych z 1907 r. pod względem obszaru i ludności budżet na poszczególne kraje Austrii przedstawiał się następująco: Austria, stanowiąca 6,5% całego obszaru państwa i mająca 12% ogółu zaludnienia, pobierała z budżetu centralnego na rozwój oświaty i kultury 15 241 535 koron. Galicja zaś, stanowiąca 27% obszaru państwa austriackiego z 28% zaludnienia tegoż państwa, miała do dyspozycji na rozwój oświaty i kultury jedynie 11 044 070 koron. Na głowę ludności rząd wydawał na cele oświaty i kultury: w Galicji 1,5 korony, dla Austrii — 4,5 korony¹⁷.

Przysłowiową nędzę Galicji pogłębiał fakt, że była to nie tylko nędza materialna, ale i moralna. Dowodzić tego może m.in. wykaz statystyczny liczby nieślubnych dzieci oraz liczba szynków. Z ankiety przeprowadzonej w 1906 r. przez „Przegląd Powszechny” wynika, że w 1905 r. na liczbę 6129 dzieci urodzonych we Lwowie aż 1918 (31,8%) dzieci było nieślubnych. Według danych z 1893 r. liczba szynków w Ga-

¹⁴ Tamże, s. 629.

¹⁵ Tamże, s. 646—649.

¹⁶ W. Kalinka, *Galicja i Kraków*, s. 4—6.

¹⁷ *Galicja w budżecie Ministerstwa Wyznań i Oświaty w roku 1907*, Lwów 1907, s. 35; oraz *Sejmowa Komisja Szkolna o stanie szkół ludowych w Galicji*, [b.m.r.], s. 132.

licji była tak wielka, że 1 szynk przypadał przeciętnie na 329 mieszkańców¹⁸.

Przedstawiony obraz życia Galicji w okresie zaboru austriackiego pozwoli lepiej zrozumieć potrzeby oświatowe oraz trudności związane z organizowaniem szkolnictwa początkowego dla grekokatolików w tym regionie Polski.

Omawiany w niniejszym artykule problem jest całkowicie nie znany polskiej historiografii oświaty. Nic też dziwnego, że do jego opracowania posłużyły wyłącznie źródła rękopiśmienne lub drukowane, zgromadzone głównie w Archiwum Państwowym w Przemyślu oraz w archiwach i bibliotekach krakowskich. Są to przede wszystkim tzw. schematyzmy kościelne, zwane też rubrycellami. Sporządzały je konsystorze poszczególnych diecezji, jako rodzaj zwięzłej statystyki z życia Kościoła w danym roku. Coroczne opracowywanie schematyzmu obowiązywało zarówno Kościół rzymsko-, jak i grekokatolicki. Co kilka lat do tekstu schematyzmu zasadniczego dołączano statystykę szkolną, w XIX w. bowiem Kościół stanowił nadrzędną władzę administracyjną nad szkołami początkowymi. W zachowanych dwóch przekazach statystycznych szkół unickich jeden, z 1841 r., dotyczy diecezji grekokatolickiej przemyskiej, a drugi, z 1864 r., obejmuje wykaz szkół początkowych diecezji unickiej lwowskiej. Dodatkową dokumentację stanowiły archiwalia zgromadzone w Archiwum Państwowym w Przemyślu. Dotyczy ona zagadnień związanych z organizowaniem oświaty początkowej w tej diecezji. Nie wykorzystano natomiast w pracy dokumentacji archiwalnej zawartej w aktach konsystorza grekokatolickiej diecezji lwowskiej, który to zespół nie znajduje się obecnie na terenie Polski. Próby dotarcia do archiwów lwowskich w okresie pisania artykułu nie powiodły się.

ORGANIZACJA OŚWIATY LUDOWEJ W GALICJI DO 1869 R.

USTAWA SZKOLNA Z 1805 R.

Po zajęciu terenów polskich przez Austrię panowała tu wielka różnorodność w sposobach utrzymywania szkół i realizowania programów nauczania. Maria Teresa wprowadziła w Galicji system szkolny obowiązujący aktualnie w Austrii, zaprowadzony tam od 1774 r. W małym tylko stopniu uwzględniał on języki narodowe, dając pierwszeństwo niemieckiemu jako wykładowemu. Cesarz Józef II wychodził z założenia, że wykształcenie średnie jest zbytkiem, na który państwo nie może

¹⁸ A. Kalinka, *Ankieta „Przeglądu Powszechnego”*, [w:] *Dzisiejsze zadania katolicyzmu w Polsce*, Kraków 1906, s. 269—270.

sobie pozwolić. Najważniejszym dla niego problemem było zaspokojenie potrzeb w zakresie oświaty ludowej. Dlatego też zredukował liczbę gimnazjów w Galicji do 6. Do roku 1783 istniało w Galicji 17 szkół średnich łacińskich, z czego 5 utrzymywano kosztem państwa, a pozostałe prowadziły zakony na własny rachunek. Uczono w nich wyjątkowo języka niemieckiego, który nie był wówczas obowiązkowy¹⁹.

Dopiero polityczna ustawa szkolna z 1805 r. (*Politische Vorfvassung der deutschen Volksschulen für die K.K. Oesterreichischen Provenzen mit Ausnahme von Ungern, Lombardei, Venedig und Dalmatien*), która obowiązywała we wszystkich krajach koronnych z wyjątkiem wymienionych w tytule, uporządkowała sprawy szkolne na okres do 1867 r. Zakończyła ona umiarkowany dotąd okres germanizacji i narzuciła w sposób bezwzględny system wynaradawiania poprzez oświatę ludową. Zaprowadziła wyłącznie język niemiecki w szkołach, nie dopuszczając żadnych wyjątków. Była wyrazem reakcji pedagogicznej przeciwko reformom upowszechnionym w okresie Oświecenia. Celem nauczania stało się wyrobienie wprawy w użyciu języka niemieckiego, wyuczenie prawideł gramatyki, ortografii niemieckiej i biegłości w czterech działaniach rachunkowych. Usunięto wszelkie ślady nauki moralnej i wychowania obywatelskiego. Jako metodę nauczania zastosowano uczenie pamięciowe, mechaniczne, a jako środek wychowawczy surowy rygor i hojne wydzielanie kar cielesnych²⁰. Straszliwą plagą dla dzieci polskich było tzw. *Sprachzeichen*, czyli tabliczka zawieszona na szyi dziecka, które nie tylko w szkole, ale np. w domu rozmawiało z kolegami po polsku. Kto miał w sobotę przy sobie *Sprachzeichen* ten odbierał pewną liczbę kijów. Toteż każde dziecko starało się wetknąć tabliczkę innemu, które przez zapomnienie użyło kilku wyrazów polskich.

Ustawa szkolna z 1805 r. miała w rozwoju szkolnictwa pewne niewątpliwe zasługi, np. tę, że wprowadziła w nim wyraźny ład i porządek, czego następstwem był istotny rozwój szkolnictwa w zachodnich krajach monarchii austriackiej, gdzie szkoła stała się potrzebą społeczną. Dzięki politycznej ustawie ludność przyzwyczaiła się do posyłania dzieci do szkoły, a nauka czytania i pisania rozpowszechniła się tak, że w 1869 r. nie było prawie ludzi w krajach zachodnioaustriackich nie umiejących czytać czy pisać. Ustawa ta bowiem była zastosowana na potrzeby tych krajów. Inaczej jednak było z jej wdrożeniem we wschodnich częściach monarchii austriackiej. Jej efekty tutaj, a zwłaszcza w Galicji, były niewspółmiernie niższe od tamtych. Galicja była krajem polskim. Istniała tu nieliczna grupa kolonistów niemieckich sprowadzonych przez cesarza

¹⁹ W. Tokarz, *Galicja w początkach ery józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1783*, Kraków 1909, s. 396—397.

²⁰ S. Kot, *Dzieje wychowania. Podręcznik dla seminariów nauczycielskich*, wyd. 2, Warszawa 1928, s. 275.

Józefa II. W myśl ustawy z 1805 r. zaprowadzono w Galicji szkoły niemieckie. Nietrudno ustalić konsekwencje tego faktu. W kraju polskim szkoła niemiecka była tworem obcym, trudnym do przyswojenia, nawet wrogim.

W szkołach głównych, trywialnych i parafialnych, przez kilkadziesiąt lat język niemiecki był wykładowym. Oprócz języka niemieckiego i rachunków w szkołach tych nie uczono nic więcej. Nie można było brać poważnie nauki gramatyki polskiej, której udzielano na podstawie podręcznika opracowanego w Austrii²¹. Były jeszcze i inne przyczyny słabego rozwoju szkół ludowych w tym okresie. Przede wszystkim dominia, odpowiedzialne za zakładanie szkół, nie były zainteresowane wprowadzaniem oświaty dla ludu. Poza tym brakowało zrozumienia również wśród kleru. Pomoc zaś i opieka państwa nie wystarczały. Brakowało też odpowiednich nauczycieli i podręczników. Wprawdzie w 1815 r. powstało z inicjatywy biskupa Michała Lewickiego i ks. Antoniego Mohylnickiego towarzystwo przygotowujące i rozpowszechniające książki dla ludu, lecz już w 1817 r. zostało rozwiązane²².

Jak już wspomniano, system szkolny wprowadzony mocą ustawy z 1805 r. uwzględniał następujące typy szkół ludowych:

1. Szkoły normalne, zwane też głównymi, składały się zwykle z klasy przygotowawczej, zwanej sztubą, i trzech klas następnych. Były to w praktyce szkoły miejskie. Posiadały dyrektora z uposażeniem od 400 do 600 złotych reńskich, katechetę oraz 4—6 nauczycieli, z uposażeniem od 200 do 500 koron rocznie każdy. W szkołach tych panował klasowy system nauczania. Polegał on na tym, że istnieli nauczyciele poszczególnych klas, a nie przedmiotów. Uczyli oni wszystkich przedmiotów przewidzianych programem na daną klasę. Dopiero w klasie czwartej, która mogła powstać na prośbę magistratu utrzymującego daną szkołę, istniał system przedmiotowy. Religii uczył we wszystkich klasach ksiądz katecheta. Dyrektorami szkół głównych byli z zasady Niemcy. Po ukończeniu szkoły głównej uczeń mógł ubiegać się o przyjęcie do szkoły gimnazjalnej²³. W szkołach głównych uczono oprócz religii — czytania, pisania i rachunków. Językiem wykładowym wszystkich przedmiotów był niemiecki. W „sztubie” i w pierwszych dwóch latach szkoły głównej uczono też języka polskiego. Począwszy od klasy trzeciej posługiwano się wyłącznie językiem niemieckim²⁴.

2. Następną grupą szkół ludowych były szkoły trywialne. Zakładano

²¹ J. Sierpniak, *Rządy niemieckie w Galicji*, Cieszyn 1906, s. 23—24.

²² T. Sliwa, *Kościół greckokatolicki w Galicji (1815—1914)*, [w:] *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2, 1764—1945, cz. 1, 1764—1918, Poznań 1979, s. 639.

²³ S. Schnür-Pepłowski, *Z przeszłości Galicji (1772—1862)*, wyd. 2, uzup., Lwów 1895, s. 385.

²⁴ Tamże.

je zarówno we wsiach, jak i w miastach. W szkołach tych, podobnie jak w głównych, uczono oprócz religii — czytania, pisania i rachunków. Projekt rozszerzenia programów nauczania przez dodanie takich przedmiotów, jak: podstawowe wiadomości z zakresu geografii, przyrody i historii, uznano w 1856 r. za niebezpieczny²⁵.

3. Najliczniejszą grupę stanowiły szkoły parafialne, najbardziej popularne wśród unitów. W szkołach tych diacy czy organiści uczyli nieco czytać, pisać, rachować i śpiewu kościelnego. Na krótko po roku 1848 w szkołach ludowych wykładano wszystkie przedmioty w języku polskim, lecz już w 1849 r. wprowadzono ponownie wykład w języku niemieckim, a tylko gramatykę polską, religię i rachunki uczono po polsku.

Szkoły trywialne tym różniły się od szkół parafialnych, że podlegały bezpośrednio pod nadzór wizytatorów dekanalnych, a nie proboszczów, jak szkoły parafialne. Ponadto w szkołach trywialnych uczyli z zasady nauczyciele posiadający wymagane kwalifikacje zawodowe. W szkołach parafialnych zaś pracowali zastępcy nauczycieli, pomocnicy zwani *adiutores*. Nazwa szkół trywialnych pochodzi stąd, że uczono w nich głównie trzech przedmiotów, tj. pisania, czytania i rachunków. Nauczyciele tych szkół byli opłacani przez gminy, w wysokości od 80 do 250 koron²⁶. Szkoły trywialne były też lepiej wyposażone w sprzęt i pomoce szkolne od szkół parafialnych. Najważniejszą różnicą w obu typach szkół był osiągnięty poziom nauczania, znacznie wyższy w szkołach trywialnych niż parafialnych. Wielu uczniów szkół trywialnych umiało dobrze czytać, pisać i rachować z pamięci. Również od uczących tam „pomocników” wymagano staranniejszego samokształcenia, aby dorównać poziomem nauczycielom o pełnych kwalifikacjach, którzy tam z zasady uczyli²⁷.

Oprócz szkół głównych, trywialnych i parafialnych istniały w Galicji także szkoły filialne, zwane gminnymi, które były zakładane zwykle przez gromadę czy proboszcza i przez nich utrzymywane. Istniały one jednak przeważnie w diecezjach łańcuskich.

Władze rządowe zachęcały do zakładania szkół parafialnych, które były niejako na własnym rozrachunku, czyli utrzymywały się w zasadzie ze składki szkolnej parafian i dlatego były mniej uciążliwe dla państwa od szkół trywialnych, które były finansowane przez władze gminne.

Głównym zadaniem szkół ludowych, w założeniach władz, było wychowanie na lojalnych obywateli monarchii austriackiej. Innym moty-

²⁵ Z. Dulczewski, *Walka o szkołę na wsi galicyjskiej w świetle stenogramów Sejmu Krajowego 1861—1914*, Warszawa 1953, s. 53—57.

²⁶ *Status scholarum nationalium in dioecesi Premisiensi r.g. catholici anno 1841*, Premisiae 1841, s. 29.

²⁷ I. Ihnatowicz, *Urzędy galicyjskie w dobie autonomii*, [w:] *Spółeczeństwo polskie w XVIII i XIX wieku. Studia o uwarstwieniu i ruchliwości społecznej*, t. 6, pod red. J. Leskiewiczowej, Warszawa 1972, s. 214.

wem uzasadniającym potrzebę tworzenia szkół ludowych była troska rządu o poprawę obyczajów wśród ludu. Upadek obyczajów wiązano bowiem ze złym stanem oświaty.

„Głównym przedmiotem nauki w szkole parafialnej będzie wpajanie zasad religii do pojęcia i potrzeby ludu tego zastosowanej. Nauka w szkołach parafialnych, nie wychodząc z obrębów jej zakreślonych, usposobi lud ten do poznania i pełnienia zasad swych powinności, zapozna go z przeznaczeniem człowieka, otworzy mu wśród przykrości życia w religii prawdziwe źródło pociechy i zaspokojenia i zapobiegać będzie ubolewania godnym skutkom niewiadomości, prostoty i łatwowierności”²⁸.

ROLA KOŚCIOŁA W ORGANIZOWANIU SZKÓŁ LUDOWYCH

Do 1815 r. szkoły unickie podlegały władzy biskupów obrządku łacińskiego. Od tego czasu zarządy diecezji grekokatolickich objęły nadzór nad unickimi szkołami ludowymi. Zarządzeniem Rządu Krajowego z dn. 18 kwietnia 1818 r. określono jednoznacznie zakres kompetencji konsystorzy obu obrządków w sprawie nadzoru nad szkołami ludowymi. Postanowiono między innymi, że nauka religii we wszystkich szkołach Galicji i Bukowiny będzie udzielana dzieciom obrządku unickiego w języku ruskim i przez kapłanów tegoż obrządku. W szkołach mieszanych dzieci miały uczyć się po polsku, dla dzieci unickich natomiast miały być zapewnione warunki do pobierania nauki czytania i pisania w języku ruskim. Nauka religii obowiązkowo odbywała się w języku ruskim. W szkołach, w których uczyły się wyłącznie dzieci unickie, wszystkie przedmioty były podawane w języku ruskim. W miejscowościach, w których mieszkała ludność mieszana — polsko-ruska, wolno było grekokatolikom budować i utrzymywać własne szkoły, co również dotyczyło „łacinników”. Zakładanie nowych szkół ruskich w miejscowościach, w których istniały już szkoły dla dzieci obrządku łacińskiego, władze uznawały za bezcelowe, zwłaszcza ze względów finansowych. Szkoły ruskie, czyli przeznaczone dla ludności unickiej, jak i pozostałe miały być budowane i utrzymywane przez ludność danego obrządku.

Zarządzeniem z 2 listopada 1815 r. Gubernium Lwowskie powierzyło konsystorzom bezpośredni nadzór nad szkołami początkowymi, pozostawiając sobie władzę naczelną. Organem wykonawczym konsystorza był nadzorca diecezjalny, zwany scholastykiem. W dokumentach figuruje on jako *superior inspector omnium scholarum*²⁹. Był on mianowany przez cesarza na wniosek biskupa. Nadzór nad szkołami w poszczególnych obwodach mieli dziekani jako dozorczy dystryktowi, a później ob-

²⁸ W. Kalinka, *Galicja i Kraków pod panowaniem austriackim*, Paryż 1853, s. 45.

²⁹ Archiwum Państwowe w Przemyślu (dalej APP), Grekokatolicki Urząd Dekanalny Olechowiecki, sygn. 89, k. 168a.

wodowi — *districtualis scholarum inspector*. Obowiązki inspektora pełnił najczęściej zastępca dziekana. Jeden dystrykt obejmował zwykle dwa dziekanaty³⁰. W latach pięćdziesiątych istnieli wizytatorzy okręgowi i obwodowi, przy czym obwód z zasady pokrywał się z dekanatem. Przedstawiona struktura organizacyjna szkół ludowych przetrwała formalnie do 1868 r. Praktycznie jednak konsystorz pełnił ten nadzór do roku 1870, czyli do czasu rozpoczęcia działalności nowych władz szkolnych w postaci Rady Szkolnej Okręgowej³¹ i podległych jej organów. Pełniąc nadzór nad szkołami ludowymi urzędy dekanalne realizowały faktycznie funkcje powiatowych urzędów szkolnych³².

SPOSÓB ZAKŁADANIA SZKÓŁ LUDOWYCH

Przy zakładaniu nowej szkoły parafialnej istniał określony tok postępowania opracowany przez konsystorz. Najprzód parafianie wraz z dominium musieli zgłosić w Powiatowym Urzędzie Szkolnym wniosek z prośbą o powołanie do życia w danej miejscowości szkoły parafialnej. Jednocześnie składali indywidualne deklaracje o wysokości składki szkolnej w gotówce lub w naturze na utrzymanie szkoły. Składki te z polecenia konsystorza miały być całkowicie dobrowolne, a sposób zachęcania do deklarowania i uiszczania składki miał być umiarkowany, „powolny i roztropny”. Nawet szczupłe fundusze zadeklarowane przez parafie stanowiły podstawę założenia szkoły, pozostałą bowiem kwotę potrzebną do jej utrzymania powinien przekazywać Rząd Krajowy Lwowski. W praktyce jednak egzystencja szkoły parafialnej opierała się wyłącznie na składce od parafian. Składając wniosek o wyrażenie zgody na założenie szkoły mieszkańcy stawiali też określone warunki. Powszechnym życzeniem ludności unickiej było, aby szkoła podlegała konsystorzowi, a paroch uczący religii mieszkał w miejscu, gdzie miała powstać szkoła. Dominium zobowiązywało się zwykle wystawić dom szkolny, w którym z zasady mieszkał nauczyciel. Gubernium Lwowskie zobowiązywało parochów do wydzielenia dla nauczycieli do 5 morgów gruntu uprawnego oraz dostarczania im systematycznie po 5 korcy zboża rocznie „w gatunku, na jaki kogo stać”. Resztę potrzeb szkolnych miał zaspokoić rząd. Zarówno dominium, jak i gromada zobowiązywały się też do wiernego wypełnienia podjętych zobowiązań³³.

³⁰ Tamże oraz wstęp do inwentarza.

³¹ APP, Greckokatolickie Biskupstwo w Przemyślu, sygn. 2 oraz wstęp do inwentarza.

³² APP, Greckokatolicki Urząd Dekanalny Biecki, sygn. 16, 17.

³³ APP, Archiwum Biskupstwa Greckokatolickiego w Przemyślu (dalej ABGKP), sygn. 8315 [b. pag.].

NAUCZYCIELE SZKÓŁ LUDOWYCH W GALICJI DO 1869 R.

Pomimo dużej stosunkowo łatwości w uzyskaniu kwalifikacji dydaktycznych nauczycieli ciągle brakowało. W latach czterdziestych — najlepiej udokumentowanych — nauczycielami byli z zasady diacy miejscowych cerkwi, przy których z zasady budowano szkoły parafialne. Oprócz diaków nauczali często ludzie przypadkowi, zwykle słabo wykształceni, niechętni, zaniedbujący naukę i uczniów. Konsekwencją był niski poziom nauczania i umiejętności uczniów. Dzieci tych szkół umiały co najwyżej sylabizować na książce do nabożeństwa³⁴. Absolwenci szkoły diaków-nauczycieli nie posiadali pełnych kwalifikacji zawodowych. Można je było uzyskać po skończeniu gimnazjum lub uniwersytetu. Dlatego też wszyscy absolwenci szkoły diakowskiej w Przemyślu czy we Lwowie nazywali się *adiutores*, tj. pomocnicy nauczycieli, niżsi urzędnicy. W roku 1841 w diecezji przemyskiej uczyło ich 537, z czego w szkołach parafialnych 509, a 28 w szkołach trywialnych. Magistrów pracujących wówczas w szkołach ludowych diecezji przemyskiej było 38. W jedynej w tym roku szkole głównej w Ławrowie uczyło 5 magistrów. Ogółem więc czynnych nauczycieli w diecezji przemyskiej było 578, z czego z pełnymi kwalifikacjami 43 oraz 537 pomocników nauczycieli³⁵. W omawianym 1841 r. nauczycielami szkół unickich oraz inspektorami szkolnymi byli w większości Polacy.

Na potrzeby szkół parafialnych grekokatolickich w Galicji został założony przez biskupa Michała Lewickiego 24 lipca 1816 r.³⁶ przy katedrze unickiej w Przemyślu Instytut Diaków i Nauczycieli Szkół. Na erygowanie instytutu wyraziła zgodę Stolica Apostolska i cesarz Franciszek I pismem z dn. 24 sierpnia 1818 r.³⁷ Celem istnienia szkoły było kształcenie kandydatów na diaków cerkiewnych pełniących jednocześnie funkcje nauczycieli szkół ludowych. Uczniami instytutu były wyłącznie dzieci obrządku unickiego. Przyjmowano z zasady chłopców ubogich rodziców, którzy dzięki zdobytym tu kwalifikacjom mogli zabezpieczyć sobie na przyszłość znośne warunki życia. Od licznie zgłaszających się kandydatów do instytutu wymagano przygotowania ogólnego na poziomie absolwenta dwuklasowej szkoły początkowej oraz zdolności specjalnych, a zwłaszcza dobrego głosu w śpiewie. Selekcja kandydatów do szkoły diaków była dość surowa. Konsystorz nakazywał, aby przepro-

³⁴ S. Kot, *Historia wychowania. Zarys podręcznikowy*, wyd. 2, t. 2: *Wychowanie nowoczesne od połowy XVIII wieku do współczesnej doby*, Lwów 1934.

³⁵ APP, Kapituła Greko-Katolicka w Przemyślu, sygn. 63 [b. pag.].

³⁶ Tamże, sygn. 71 [b. pag.].

³⁷ APP, Akta Szkolne. Instytut Diaków i Nauczycieli 1816—1844, sygn. 8758, 8759.

wadzano ścisły egzamin przyjęć do instytutu oraz „aby proboszczowie tych tylko polecali, którzy obyczajami, szczególnymi talentami, a przede wszystkim umiejętnością śpiewu chóralnego odznaczali się”. Kandydatom średnich talentów i „mało usposobionym należy doradzać dobre uczenie się, zaś zuchwałych i niepewnej moralności” oddalić. Polecono także, aby podczas nauki w szkole diakowskiej egzaminować rzetelnie, nie kierując się żadnymi ubocznymi względami jak tylko rzeczywistą wiedzą uczniów³⁸. Kandydaci do szkoły diaków-nauczycieli wypełniali kwestionariusz z następującymi danymi: wiek, obyczaje, zdolności w zakresie pełnienia posług kościelnych i diakowskich, głos w śpiewie, stopień znajomości języka polskiego i ruskiego, pisanie w tych językach, znajomość arytmetyki początkowej, sposób nauczania dzieci przez kandydata w miejscowej szkole parafialnej w rocznym okresie próbnym, posiadana orientacja w prowadzeniu tzw. manipulacji szkolnej, czyli w prowadzeniu kancelarii szkolnej. Zapytywano też, czy kandydat posiadał praktykę w uczeniu dzieci śpiewu kościelnego, czytania, pisania i rachowania. Proboszcz dołączał swoją opinię o moralności i zasługach kandydata. Następnie powiatowy nadzorca szkół wydawał decyzję o skierowaniu adepta do szkoły diaków³⁹.

Porównując poziom przygotowania ogólnego kandydatów do szkoły diaków w Galicji i w diecezji chełmskiej należy podkreślić duże podobieństwo. Zasadniczą różnicę stanowił warunek wymagany w Przemyślu i we Lwowie, aby kandydaci odbyli praktykę nauczycielską i diakowską trwającą przynajmniej rok pod kierunkiem miejscowych parochów. Innym warunkiem przyjęcia do instytutu wymaganym w Galicji było posiadanie przez kandydatów wyraźnych zainteresowań diakowsko-nauczycielskich, na co w diecezji chełmskiej nie zwracano zbyt wiele uwagi. Przedstawiając posiadane kwalifikacje do instytutu w Przemyślu kandydaci pisali z zasady, że w szkole parafialnej nauczyli się czytać po rusku, po polsku i po niemiecku, że znają zasady religii katolickiej, posiadają wiadomości o powinnościach wobec monarchy i każdej zwierzchności, że umieją pisać po rusku, polsku i niemiecku, znają zasady służenia podczas nabożeństw cerkiewnych oraz że umieją śpiewać według wymogów liturgii tego obrządku, czyli „hłasów”, „troparów”, „kondoków” i „óśm samohłasnych”⁴⁰. Wszyscy kandydaci dołączali świadectwo ubóstwa, jako podstawę do zwolnienia z opłat za utrzymanie w internacie i za naukę. Podobnie jak w szkole chełmskiej uwzględniano całkowite zwolnienie z opłat, częściowe, oraz przyjmowano z pełną odpłatnością za naukę i utrzymanie w internacie. W 1841 r. pełne utrzy-

³⁸ APP, Greko-Katolicki Urząd Dekanalny Olechowiecki jako Powiatowy Urząd Szkolny (dalej GKUDO), sygn. 91, k. 23.

³⁹ Tamże, k. 21—24.

⁴⁰ Tamże, k. 20—23.

manie w szkole diaków wynosiło rocznie 97 florenów⁴¹. Prawie wszystkie dokumenty składane w tym czasie do szkoły przemyskiej były pisane w języku polskim⁴². Świadczy to o wybitnym wówczas wpływie kultury polskiej na umysłowość Ukraińców. Był to okres, w którym ludność ruska solidaryzowała się z ludnością polską we wszystkich sprawach, łącznie z politycznymi⁴³. Znany jest przecież pozytywny stosunek Ukraińców do powstania listopadowego i ruchów narodowyzwoleńczych Polaków w latach czterdziestych ubiegłego stulecia⁴⁴. Na uwagę zasługuje przy tym fakt, że we wspomnianej dokumentacji kandydatów proszących o przyjęcie do szkoły przemyskiej nie występował w ogóle język niemiecki, mimo półwiecznej germanizacji szkoły galicyjskiej⁴⁵.

Kandydatami do szkoły diaków byli najczęściej synowie parochów i służby cerkiewnej.

Nauka w szkole przemyskiej realizowana była systemem kursowym półrocznym, po którym następował egzamin i promocja na drugi kurs nauczania z egzaminem końcowym z całości. Świadectwo ukończenia instytutu dawało kwalifikacje do objęcia stanowiska diaka i nauczyciela w wybranej lub we wskazanej parafii. W dostępnej dokumentacji zachowały się programy nauczania obowiązujące jedynie na drugim kursie instytutu. Według danych z 1820 r. wykładane były następujące przedmioty: czytanie i pisanie w trzech językach (ruski, polski, niemiecki), rachunki w zakresie czterech działań arytmetycznych, sposób posługiwania się podręcznikami szkolnymi, czyli elementarzem, katechizmem i *O powinnościach poddanych wobec władzy*. Zapoznawano też uczniów z ustawą polityczną z 1805 r. o organizacji szkolnictwa ludowego w Galicji⁴⁶. Były też podstawowe wiadomości z pedagogiki i metodyki nauczania. W latach czterdziestych wymagano ponadto, aby absolwent instytutu znał dobrze zasady pisowni w językach ruskim, polskim i niemieckim, aby umiał „pięknie” czytać i interpretować teksty pisane w języku polskim i ruskim. Zapoznawano też uczniów z „logiką praktyczną” w języku ojczystym oraz z ustawami cerkiewnymi i pieśniami codziennego użytku⁴⁷.

Biskup przemyski Jan Śnigurski zapewnił utrzymanie 24 uczniom z funduszów diecezjalnych. Rząd zaś zwolnił ich od obowiązku służby wojskowej. Również wszyscy nauczyciele szkół ludowych byli wolni od poboru wojskowego.

⁴¹ APP, Akta Szkolne. Instytut Diaków i Nauczycieli, sygn. 8759 [b. pag.].

⁴² Tamże.

⁴³ Tamże, sygn. 8758.

⁴⁴ Tamże, sygn. 8550, 8551, 8683.

⁴⁵ Tamże.

⁴⁶ Tamże, oraz sygn. 8758.

⁴⁷ Tamże, sygn. 8759.

Podobny instytut istniał także we Lwowie. Kształciło się w nim przeciętnie po 20 uczniów rocznie.

Liczba uczniów instytutu przemyskiego w latach czterdziestych ub. stulecia ⁴⁸:

1842	—	23 uczniów	1846	—	13 uczniów
1843	—	24 „	1847	—	14 „
1844	—	25 „	1850	—	20 „
1845	—	26 „			

Zwykle ponad połowa uczniów korzystała z bezpłatnej nauki i pobytu w internacie. Liczba uczniów szkoły przemyskiej odpowiadała liczbie wychowanków szkoły chełmskiej. Spadek ilościowy w latach 1846—1849 był spowodowany wypadkami politycznymi i wstrząsami społecznymi obejmującymi nie tylko Galicję, ale i całe Cesarstwo Austriackie w tym czasie. Zasadniczo odmienne były podstawy materialne funkcjonowania obu szkół. Szkoła chełmska była na całkowitym utrzymaniu rządowym. Podstawą materialną funkcjonowania instytutu przemyskiego były własne fundusze diecezjalne ⁴⁹, pochodzące głównie ze składki parafian. Powinność ta okazała się w praktyce dość uciążliwa, czego dowodem były liczne prośby parochów o uwolnienie ich parafian od składki na utrzymanie szkoły diaków. Powodem były najczęściej rzeczywiste ubóstwo, drożyzna, liczne rodziny ⁵⁰. Znaczny udział w utrzymaniu szkoły przemyskiej miały dominia ziemskie w Galicji. Dzięki usamodzielnieniu się ekonomicznemu instytut diaków w Przemyślu (jak i we Lwowie) mógł swobodnie realizować programy nauczania opracowane przez konsystorz i odpowiednio kierować sprawami kadrowymi szkoły. Tego właśnie brakowało szkole chełmskiej.

Inną formą przygotowania do pracy w szkolnictwie ludowym były egzaminy eksternistyczne. Polityczna ustawa szkolna z 1805 r. przewidywała różne formy kwalifikowania na nauczycieli szkół ludowych. Było to podyktowane bardzo odczuwalnym brakiem kadry nauczycielskiej, zwłaszcza w początkowym okresie istnienia szkół ludowych. Zgodnie z rozdziałem ósmym wspomnianej ustawy kwalifikacje nauczycielskie mogli otrzymać również ci kandydaci, którzy spełnili określone następujące warunki:

1. odbyli przynajmniej roczny staż pracy nauczycielskiej pod nadzorem miejscowego parocha i Urzędu Dziekańskiego;
2. podczas praktyki wykazali się odpowiednimi umiejętnościami pedagogicznymi i dydaktycznymi;
3. posiadali nienaganną opinię co do osobistej etyki i moralności.

⁴⁸ Tamże, sygn. 8758, 8759.

⁴⁹ Tamże, sygn. 8758.

⁵⁰ Tamże, sygn. 8759.

Kandydaci, którzy spełnili powyższe warunki, byli dopuszczani do egzaminu przed komisją dziekańską, w której skład wchodził dziekan i jego zastępca. Egzamin odbywał się w oznaczonym stałym terminie, którym był zwykle dzień 21 września każdego roku. Pomyślne złożenie egzaminu potwierdzał dziekan, który wraz z własną opinią o kandydacie przekazywał sprawę konsystorzowi greckokatolickiemu w Przemyślu do dalszego postępowania. Pierwszy etap egzaminu eksternistycznego przed komisją dziekańską odbywał się z następujących przedmiotów: ze znajomości rytuału kościelnego ruskiego i polskiego (ogólne zasady), ze znajomości czytania i pisania w języku polskim i ruskim, z arytmetyki, z ogólnych wiadomości o sposobie uczenia dzieci, ze znajomości zasad tzw. manipulacji szkolnej, czyli ze sposobu prowadzenia kancelarii szkolnej. Drugi etap egzaminu odbywał się na początku października w konsystorzu diecezjalnym. Pomyślny wynik z egzaminu był podstawą nadania prawa do nauczania w szkołach ludowych. Kandydaci na nauczycieli to z zasady absolwenci szkół parafialnych lub trywialnych. Ich zakres wiedzy jako nauczycieli był nieco wyższy od umiejętności posiadanych przez absolwentów dwuklasowej szkoły ludowej⁵¹. Równie niski poziom nauczania istniał w tzw. prebendach⁵². W 1864 r. istniała w diecezji przemyskiej prebenda w Buczaczu, w której uczyło się wówczas 20 uczniów⁵³. Podstawą nauczania w prebendach był sześciomiesięczny kurs przygotowawczy. Czasami trwał on tylko trzy miesiące. Pozytywne ukończenie prebendy upoważniało nie tylko do nauczania w szkołach parafialnych, ale nawet i w szkołach trywialnych. Dla nauczycielek zaś nie tworzone nawet prebend, polecając im przygotowywać się u doświadczonych nauczycieli.

Inną formą nabywania kwalifikacji nauczycielskich były konkursy na obsadę stanowisk nauczycielskich. Niedobór kadry nauczającej był znaczny aż do lat sześćdziesiątych. W związku z tym stanowiska nauczycielskie były często obsadzone na zasadzie konkursu. Ta forma nadawania kwalifikacji była oparta na zarządzeniu rządowym z dn. 18 grudnia 1818 r.⁵⁴ Konkursy miały na celu nie tyle wyszukanie najlepszych kandydatów na wakujące posady w konkretnych miejscowościach, ile przede wszystkim na wyszukaniu kandydatów na nauczycieli w ogóle, którzy po spełnieniu określonych warunków konkursu mogli zostać na stałe nauczycielami szkół ludowych. Warunki te były następujące: 1. własnoręcznie napisany życiorys; 2. prośba o przyjęcie; 3. świadectwo

⁵¹ S. Kot, *Dzieje wychowania*, s. 299.

⁵² Tamże, s. 298—300.

⁵³ *Schematismus universi venerabilis cleri Archidioeceseos metropolitanae graeco-catholicae Leopoliensi pro anno Domini 1864*, Leopoli 1864, s. 228.

⁵⁴ APP, GKUDO, sygn. 90, k. 16.

„zdolności”, czyli umiejętności kandydata; 4. świadectwo obyczajów, czyli moralności. Dokumenty te złożone przez kondydata w Powiatowym Urzędzie Szkolnym były przez dziekana przesyłane do konsystorza, który ostatecznie decydował o uznaniu kandydata za zdolnego do nauczania w szkole ludowej, w której miejscowości. Ostatecznie więc zarówno o poziomie przygotowania do pracy nauczycielskiej, jak i o wymaganiach co do postawy moralnej nauczyciela decydowały władze diecezjalne, które były praktycznie najwyższą instancją szkolną. Spośród zgłaszających się wybierano oczywiście najlepszych kandydatów, chociaż zwykle nie było ich zbyt wielu. Nierzadko bowiem te same szkoły kilkakrotnie ogłaszały konkurs na obsadę stanowiska nauczycielskiego, lecz bez skutku. Konkurs ogłaszał wikariusz generalny konsystorza, powołując się na 9 rozdział politycznej ustawy szkolnej. W ogłoszeniu o konkursie podawano miejscowość z wakującą posadą, rodzaj szkoły i warunki uposażenia. Z zachowanej dokumentacji wynika, że np. w 1840 r. 5 miejscowości w diecezji zgłosiło zapotrzebowanie na obsadę posady nauczycielskiej, w 1846 takich miejscowości było — 8, a w 1851 — 11⁵⁵. Przypuszczać należy, że nie wszystkie szkoły, w których brakowało nauczycieli, zgłaszały potrzebę obsadzenia wakujących miejsc. Stosunkowo najwięcej wolnych miejsc było w okręgu samborskim. Mimo istnienia wielu różnorodnych form nabywania kwalifikacji nauczycielskich wiele szkół pozostawało bez obsady. Bardzo zaniżone wymagania od kandydatów nie wpłynęły na wykluczenie z zawodu nauczycielskiego ludzi nie mających nawet tak niskich kwalifikacji. Nauczycielem bywał często organista lub zwyczajny chłop, nędznie opłacany przez składkę wsi. Uczyli oni sylabizować i czytać na książce do modlitwy, a w najlepszym razie na groszowym elementarzu. Na ogół nauka nie doprowadzała do biegłości w czytaniu i do umiejętności napisania listu⁵⁶. Brak stałych pensji oraz zbyt niskie uposażenie za pracę w szkole parafialnej zmuszało nauczycieli do szukania dodatkowego zarobku w kościele w nauczaniu prywatnym czy też w gminach, gdzie byli najczęściej pisarzami biurowymi⁵⁷.

Taka sytuacja istniała w galicyjskim szkolnictwie początkowym do końca lat sześćdziesiątych. Od 1873 r. aż do pierwszej wojny światowej, czyli w tak zwanym okresie konstytucyjnym, sytuacja w szkolnictwie uległa bardzo pozytywnym zmianom.

W zachowanej dokumentacji źródłowej istnieją wykazy szkół, uczniów i nauczycieli, sporządzane przez konsystorze diecezjalne. Są to

⁵⁵ Tamże, k. 86—93.

⁵⁶ S. Kot, *Dzieje wychowania*, s. 299.

⁵⁷ APP, GKUDO, sygn. 91, k. 3—13.

Tabela 1. Liczba nauczycieli unickich szkół ludowych w diecezji przemyskiej w 1841 r.

Okreg	Obwód	Nauczycieli szkół					
		głównych		trywialnych		parafialnych	
				liczba			
		nauczy- ciele	szkoły	nauczy- ciele	szkoły	nauczy- ciele	szkoły
1	2	3	4	5	6	7	8
Przemyski	jarosławski	—	—	1	1	25	32
	jaworowski	—	—	8	1	20	23
	mościcki	—	—	1	1	14	21
	niżankowicki	—	—	2	1	5	14
	przemyski	—	—	1	1	17	28
	pruchnicki	—	—	—	—	5	10
	sądowowisznański	—	—	2	3	10	18
			—	—	15	8	96
Rzeszowski	kańczugański	—	—	—	—	9	10
Żółkiewski	bełski	—	—	—	—	14	16
	kulikowski	—	—	3	1	16	17
	lubaczowski	—	—	3	3	19	20
	oleszycki	—	—	—	—	8	13
	potelicki	—	—	3	3	18	18
	sokalski	—	—	—	—	10	12
	tartakowski	—	—	—	—	12	15
	uhnowski	—	—	4	2	17	19
	wareżski	—	—	—	—	10	11
	żółkiewski	—	—	—	—	17	19
		—	—	13	9	141	160
Samborski	drohobycki	—	—	9	9	14	26
	horożański	—	—	—	—	13	13
	komarnowski	—	—	—	—	9	20
	mokszański	—	—	8	8	15	17
	samborski	—	—	1	1	8	16
	starosamborski (Ławrów)	5	1	4	4	19	27
	starosolecki	—	—	—	—	8	15
	wysocki	—	—	4	4	12	21
	żukotyński	—	—	3	3	7	13
			5	1	29	29	105
Sanocki	baligrodzki	—	—	—	—	12	16
	birczański	—	—	1	1	11	17
	dobromilski	—	—	1	1	6	15
	jasielko-krośnieński	—	—	—	—	38	43
	liskowski	—	—	—	—	7	15
	olchowiecki	—	—	—	—	9	10
	sanocki	—	—	—	—	13	21
	ustrzycki	—	—	—	—	7	13
	zatwarnicki	—	—	—	—	13	23
			—	—	2	2	116

1	2	3	4	5	6	7	8
Dukielski	biecki	—	—	4	5	12	12
	dukielski	—	—	3	3	4	21
		—	—	7	8	16	33
Sandecki	muszyński	—	—	3	3	23	28
Ogółem w diecezji		5	1	69	57	506	718

Oprac. na podstawie: *Status scholarum nationalum in dioecesi premisliensi ritu graecae anno Domini 1841*, Premisliae 1841, s. 1—41.

schematyzmy obejmujące w formie statystycznej życie Kościoła w ciągu roku. Co kilka lat schematyzmy zawierały również owe wykazy nauczycieli i szkół danego obrządku. Dla diecezji przemyskiej zachowały się tabele statystyczne z roku 1841, dla diecezji lwowskiej zaś za rok 1864. Wynika z nich, że w diecezji przemyskiej było w 1841 r. 34% szkół z nie obsadzoną posadą nauczycielską, a tylko 66% szkół posiadało nauczycieli. W diecezji lwowskiej w 1864 r. sytuacja była znacznie korzystniejsza, gdyż tylko 10% szkół ludowych nie miało nauczycieli. Temat ten ilustruje załączona tabela statystyczna. Im wyższy budżet posiadała szkoła, tym korzystniejsze było wynagrodzenie nauczycieli. Najważniejszym bowiem i zasadniczym wydatkiem szkolnym było opłacenie nauczyciela. Pozostałe wydatki szkoły wynosiły najwyżej 10% budżetu. Im korzystniejszy budżet posiadała szkoła, tym łatwiej było zatrudnić w niej nauczyciela o wyższych kwalifikacjach i zdolnościach dydaktycznych.

Wysłuzeni w służbie diakowsko-nauczycielskiej mogli starać się jako inwalidzi w podeszłym wieku o korzystanie z funduszu księdza Dobrzańskiego, jaki istniał przy katedrze diecezjalnej w Przemyślu. Cały swój majątek i dorobek życia przeznaczył ks. Dobrzański na rzecz pomocy wysłużonym diakom-nauczycielom. Korzystający z funduszu byli często w dalszym ciągu związani ze służbą kościelną i w miarę swoich sił pomagali w różnych posługach przy katedrze lub w innych kościołach unickich, najczęściej jako tzw. dziady kościelne, wykonując między innymi takie czynności, jak: utrzymywanie porządku w kościele i w obejściu, odmawianie niektórych modlitw liturgicznych, pomoc w woskowni, w zakrystii, śpiewanie godzinek itd. Czasami po zapomogę z wymienionej fundacji zgłaszali się ludzie wybitnie biedni lub byli wojskowi wracający ze służby⁵⁸.

⁵⁸ APP, ABGKP, sygn. 8315 (b. pag.).

Tabela 2. Liczba nauczycieli unickich szkół ludowych w diecezji lwowskiej w 1864 r.

Okręg	Obwód	Nauczyciele szkół					
		głównych		trywialnych		parafialnych	
				liczba			
		nauczyciele	szkoły	nauczyciele	szkoły	nauczyciele	szkoły
1	2	3	4	5	6	7	8
Lwowski	Gródek	5	1	3	4	1	5
	Lwów	—	—	13	13	13	17
	Szczerzec	—	—	1	1	11	15
		5	1	17	18	25	37
Stryjski	Bolechowiec	—	—	6	8	10	12
	Kałuż	4	1	10	10	24	25
	Perehinsk	4	1	14	16	3	3
	Rozdół	3	1	7	8	1	10
	Skole	—	—	3	5	13	18
	Stryj	9	1	3	3	2	2
	Żurawno	—	—	10	15	7	9
	20	4	53	65	60	79	
Brzeżański	Bóbrka	—	—	5	6	9	10
	Brzeżany	4	1	6	4	4	4
	Chodorów	—	—	8	10	2	7
	Narajów	—	—	5	6	8	14
	Podhajce	—	—	10	11	—	—
	Rohatyn	4	1	3	4	21	22
	8	2	37	43	44	57	
Złoczowski	Brody	—	—	7	7	3	6
	Busko	—	—	2	2	10	13
	Cholojów	—	—	4	4	10	19
	Olesko	—	—	8	8	—	1
	Uniów	4	1	3	3	18	23
	Załoście	—	—	1	1	6	8
	Zborów	—	—	3	3	1	3
	Złoczów	—	—	2	12	22	22
	4	1	40	40	70	95	
Tarnopolski	Grzymałów	—	—	16	16	—	—
	Hłuboczek Wielki	—	—	9	9	2	2
	Koszlaki	—	—	10	10	—	—
	Mikulińce	—	—	16	17	5	5
	Skałat	—	—	9	9	—	—
	Tarnopol	—	—	16	16	—	—
	Trembowła	—	—	15	15	1	1
	Zbaraż	—	—	12	12	12	—
	—	—	103	104	8	8	

1	2	3	4	5	6	7	8
	Bohorodzczany	—	—	4	5	2	2
	Buczacz	7	1	8	10	8	10
	Halicz	5	2	3	4	5	7
	Nadwórna	—	—	5	6	9	10
	Stanisławów	—	—	10	10	11	12
	Tłumacz	—	—	4	5	5	6
	Tyśmienica	—	—	6	1	6	7
	Uście	—	3	3	3	—	1
		12	3	38	44	46	55
	Horodenka	—	—	10	10	2	6
	Kołomyja	6	1	5	5	6	10
	Kosów	—	—	9	10	2	2
	Pistyń	—	—	9	11	5	5
	Śniatyn	5	1	5	5	1	2
	Żuków	—	—	4	4	4	4
		11	2	42	45	20	29
	Czortków	—	—	9	9	4	4
	Husiatyn	—	—	17	22	2	3
	Kudryńce	—	—	8	9	3	5
	Skole	—	—	12	12	—	7
	Zaleszczyki	4	1	1	1	5	9
		4	1	47	53	14	23
Ogółem w diecezji		64	14	377	412	287	383

Oprac. na podstawie: *Schematismus univrsi venerabilis cleri archidioeceseos metropolitanae graeco-catholicae Leopoliensi pro anno Domini 1864*, Leopoli 1864, s. 1—228.

LICZBA SZKÓŁ LUDOWYCH DO 1869 R.

Stan liczbowy szkół ludowych w Galicji przedstawiał się znacznie korzystniej niż w Królestwie Polskim, gdzie istniało tylko 60 szkół unickich. W Galicji zaś w latach pięćdziesiątych było w sumie ponad 1400 szkół ludowych. Podczas gdy w Królestwie Polskim jedna szkoła unicka przypadała na około 3833 wiernych, to w diecezji lwowskiej liczącej w 1864 r. 1 457 515 osób, przy stanie liczbowym 822 szkół ludowych, wypadało na jedną szkołę unicką po 1773 osoby. W diecezji przemyskiej zaś wypadało w 1841 r. na ponad 800 000 ludności, przy stanie liczbowym 742 szkół unickich, po 1078 osób na jedną szkołę. Na jedną szkołę czynną wypadało zaś po 1430 osób.

W diecezji lwowskiej istniało znacznie więcej szkół ludowych wyżej zorganizowanych, tj. głównych i trywialnych. Jak wiadomo, zarówno szkoły trywialne, jak i główne były organizowane głównie w miastach i przeznaczone dla dzieci miejskich, urzędniczych i rodzin obszarniczych. Na wsi tworzono szkoły parafialne, funkcjonujące na nieco innych zasadach niż szkoły główne i trywialne. W ten sposób zaznaczał się już dość wyraźnie podział na szkoły o charakterze stanowym.

Znaczny procent istniejących szkół ludowych nie było czynnych, głównie z powodu braku nauczycieli. Na ogólną liczbę 1527 szkół ludowych (tj. w diecezji przemyskiej z 1841 r. i diecezji lwowskiej z 1864 r.) nieczynnych było 312 szkół, co stanowi 20,4%. Czynnych było 1215 szkół. Inne przyczyny, które powodowały nieczynność szkół unickich, to: niedostateczne zabezpieczenie materialne, trudne warunki lokalowe oraz rzeczywiste ubóstwo ludności, zwłaszcza wiejskiej, która nie była w stanie wyposażyć dzieci w konieczny sprzęt, pomoce i ubranie celem wysłania ich do szkoły. Z upływem lat systematycznie wzrastała liczba szkół wyżej zorganizowanych (głównych i trywialnych) w obu diecezjach. I tak w diecezji przemyskiej w roku 1830 była tylko 1 szkoła główna, w 1861 r. — 6, szkół trywialnych w roku 1830 — 45, zaś w roku 1861 — 92, stosunkowo wolno zmniejszała się też liczba szkół parafialnych na rzecz wyżej zorganizowanych. Takie samo zjawisko występowało również w diecezji lwowskiej (zob. tab. 3 i 4).

Tabela 3. Liczba unickich szkół początkowych w diecezji przemyskiej do roku 1861

Rok	Liczba ludności w diecezji	Liczba szkół ludowych						Ludność na szkołę
		główne	trywialne	parafialne	żeńskie	gmine	razem	
1830	762648	1	45	361	—	—	407	1874
1854	850823	5	53	431	2	56	547	1555
1858	809778	5	74	368	2	63	512	1581
1860	810506	6	89	390	2	—	487	1664
1861	809778	6	92	360	2	47	507	1597

Oprac. na podstawie: *Schematismus universi venerabilis cleri orientalis ritus catholicorum premisliensis pro anno Domini 1830, 1854, 1858, 1860, 1860, 1861*, Premisliae 1830, s. 188; 1854, s. 34; 1858, s. 31—32; 1860, s. 31; 1861, s. 32.

Tabela 4. Liczba unickich szkół ludowych w diecezji lwowskiej do roku 1864

Rok	Liczba ludności w diecezji	Liczba szkół ludowych					Ludność na 1 szkołę
		główne	trywialne	parafialne	żeńskie	razem	
1832	1119590	—	14	610	—	624	1794
1840	1258584	—	20	700	1	721	1746
1850	1325006	9	89	829	1	928	1428
1853	1326717	8	174	819	2	1003	1385
1854	1366824	9	197	825	2	1033	1323
1858	1385508	10	291	708	2	1011	1370
1864	145715	14	412	383	2	811	1798

Oprac. na podstawie: *Schematismus universi venerabilis cleri archidioeceseos Metropolitanae graeco-catholicae Leopoliensis pro anno Domini 1832, 1840, 1840, 1850, 1853, 1854, 1858, 1864*, Leopoli 1832, s. 1—38; 1840, s. 246—247, 257; 1850, s. 239; 1853, s. 249; 1854, s. 376; 1858, s. 210—211; 1864, s. 228.

Należy przy tym zaznaczyć, że w galicyjskich diecezjach rzymskokatolickich istniało w omawianym okresie znacznie mniej szkół ludowych, a wśród istniejących przeważały szkoły wyżej zorganizowane, tj. główne i trywialne. W 1842 r. w rzymskokatolickiej archidiecezji lwowskiej jedna szkoła ludowa przypadała na 3206 mieszkańców.

Tabela 5. Liczba szkół początkowych w rzymskokatolickiej archidiecezji lwowskiej w 1842 i 1858 r.

Rodzaj szkół	Rok		
	1842		1858
	liczba ludności		
Głównych	16		14
Trywialnych	110		139
Żeńskich	13		19
Parafialnych	16		59
		496.980	
Razem	155		231

Oprac. na podstawie: Archiwum Archidiecezjalne w Lubaczowie. *Acta Consistorii Metropolitanani ritu latini in scholasticis ex anno Domini 1842. Summarische übersicht über den zultand der Volksschulen in den Lemberger. Erz Dioecese r.l. fü Jare 1842*, tabl. 1—7; *Catalogus universi venerabilis cleri saecularis et regularis archidioeceseos Leopolitanae r.l. pro anno Domini 1858*, Leopoli 1858, s. 115—117.

**BUDŻETY UNICKICH SZKÓŁ LUDOWYCH W DIECEZJACH: PRZEMYSKIEJ W 1841 R.
I WE LWOWSKIEJ W 1864 R.**

Jak wiadomo, początkowe szkoły trywialne i parafialne były finansowane z różnych źródeł. Uposażenie szkół trywialnych pochodziło ze skarbu państwa, dzięki czemu posiadały one wprawdzie skromne, ale stałe i wystarczające środki potrzebne do utrzymania nauczyciela i zaspokojenia potrzeb szkoły. Dochody budżetowe szkół parafialnych pochodziły ze składki szkolnej, która wpływała w sposób nieregularny i nie wystarczała zwykle na utrzymanie szkoły.

W diecezji przemyskiej przeciętna wysokość budżetów szkół trywialnych wynosiła 218 flor., a szkół parafialnych po 45 flor. rocznie. Nawet stosunkowo najlepiej uposażone szkoły parafialne w diecezji przemyskiej, jak np. w okręgach: żółkiewskim, dukielskim i sandeckim, nie posiadały dostatecznie wysokich środków materialnych potrzebnych do utrzymania szkoły.

Uposażenie materialne szkół początkowych w diecezji lwowskiej było korzystniejsze niżeli w diecezji przemyskiej. Dotyczy to zwłaszcza sytuacji w szkołach parafialnych, których przeciętne uposażenie wynosiło tu po 87 flor. rocznie. Suma ta wystarczała na utrzymanie pomocnika

nauczyciela i na zaspokojenie drobnych wydatków szkolnych. Najlepsza pod tym względem sytuacja istniała w okręgu lwowskim, gdzie przeciętne uposażenie szkoły parafialnej wynosiło po 103 flor. Najniższe zaś budżety miały szkoły okręgów: tarnopolskiego — po 59 flor. i stryjskiego — po 84 flor. Szkoły trywialne diecezji lwowskiej były natomiast niżej uposażone od szkół tego typu w diecezji przemyskiej, przeciętne budżety szkół diecezji lwowskiej wynosiły bowiem po 145 flor. rocznie. Istniały przy tym duże różnice w zamożności tych szkół. We lwowskim okręgu szkolnym np. na utrzymanie jednej szkoły trywialnej przeznaczano po 205 flor., podczas gdy w okręgach: tarnopolskim — po 118, w stryjskim — po 138, w kołomyjskim — 152 flor.

Z powodu braku odpowiednich przekazów źródłowych trudno jest ustalić przeciętne uposażenie szkół głównych w diecezji lwowskiej. Na podstawie fragmentarycznych danych należy przypuszczać, że w 1864 r. wynosiło ono po 120 flor.

UCZNIOWIE UNICKICH SZKÓŁ LUDOWYCH DO 1869 R.

W 1864 r. było zapisanych do 809 szkół początkowych istniejących w diecezji lwowskiej — 33 040 uczniów. Przeciętnie na jedną szkołę wypadało więc po 41 uczniów. W poszczególnych okręgach liczba uczniów była rozłożona dość równomiernie. Najwięcej uczniów na jedną szkołę przypadało w okręgach: tarnopolskim — 77, lwowskim i kołomyjskim — po 75 uczniów, w brzeżańskim i stanisławowskim — po 73, w stryjskim i czortkowskim — po 72 uczniów. Najmniej, tj. po 65, uczniów było w szkołach okręgu złoczowskiego. Biorąc pod uwagę podział na typy szkół, wypadało: na jedną szkołę trywialną po 48 uczniów, na parafialną po 27 uczniów. W każdej z 14 szkół głównych uczyło się przeciętnie po 221 uczniów.

W 1841 r. figurowało w ewidencji szkolnej diecezji przemyskiej 14 842 uczniów zapisanych do 778 szkół początkowych. Z tej liczby do szkół trywialnych uczęszczało 3152 uczniów (21%), do szkół zaś parafialnych ok. 80% zapisanych. W jedynej szkole głównej w Ławrowie liczba uczniów nie jest znana. Prawdopodobnie uczęszczało do niej ponad 200 uczniów rocznie. Najwięcej uczniów zapisanych do szkół parafialnych było w okręgu żółkiewskim — 3741 oraz w sanockim — 2687, najmniej w okręgu rzeszowskim — 88 uczniów i sandeckim — 597 uczniów.

Ze sprawozdań dziekanów o stanie szkół wynika, że najczęstszą przyczyną nieposyłania dzieci do szkół było ubóstwo ich rodziców oraz angażowanie dzieci do prac w gospodarstwie rolnym i domowym. W aktach spotyka się najczęściej takie sformułowanie mające usprawiedliwić niską frekwencję w szkołach: „Chłopi pańszczyźniani powiadają, że nie mają za co książek kupować, bo i chleb każdy w tym roku dla niedorody {nie-

urodzaju — *F.R.*] musi kupić”. Często proboszczowie z własnych fundusów utrzymywali pomocników nauczycieli, gdyż „z gromady żaden nic nie dał na utrzymanie szkoły”. Te same przyczyny były powodem bardzo nieregularnego uczęszczania dzieci do szkoły. Przerwy w nauce trwały często przez wszystkie miesiące zimowe, gdyż uczniowie nie

Tabela 6. Liczba uczniów unickich szkół początkowych w poszczególnych okręgach szkolnych diecezji przemyskiej w 1841 r.

Okręg	Szkoły					
	trywialne			parafialne		
	szkoły	uczniowie	na 1 szkołę uczniów	szkoły	uczniowie	na 1 szkołę uczniów
Dukielski	8	388	48	33	1141	34
Przemyski	8	429	54	146	1739	12
Rzeszowski	—	—	—	10	88	9
Samborski	29	1573	52	168	1715	10
Sandecki	3	133	44	28	579	21
Sanocki	2	34	17	173	2687	16
Żółkiewski	9	595	66	160	3741	23
Ogółem w diecezji	59	3152	55	718	11690	16

Oprac. na podstawie: *Status scholarum nationalium in dioecesi premisliensi r.g. pro anno Domini 1841*, Premisliae 1841, s. 1—41 (jedyna szkoła główna w Ławrowie liczyła do 200 uczniów).

Tabela 7. Liczba uczniów początkowych szkół unickich w poszczególnych okręgach diecezji lwowskiej w 1864 r.

Okręg	Szkoły							
	główne		trywialne			parafialne		
	liczba							
	szko- ły	ucznio- wie	szkoły	ucznio- wie	uczniów na 1 szkołę	szko- ły	ucznio- wie	ucz- niów na 1 szko- łę
Brzeżański	2	444	43	1989	46	15	1547	27
Czortkowski	1	165	53	2500	47	23	586	25
Kołomyjski	2	668	45	2473	55	29	574	20
Lwowski	1	200	18	928	52	37	859	23
Stanisławowski	3	485	44	1934	44	55	1571	29
Stryjski	4	1113	65	2659	41	79	2457	31
Tarnopolski	—	—	104	4850	47	8	242	30
Złoczowski	2	668	45	2473	55	29	574	20
Ogółem w diecezji	14	3098	412	19725	48	385	10217	27

Oprac. na podstawie: *Schematismus universi venerabilis cleri Archidioeceseos Metropolitanae graeco-catholicae Leopoliensi pro anno Domini 1864*, Leopoli 1864.

Tabela 8. Liczba uczniów unickich szkół ludowych z diecezji przemyskiej z 1841 r.

Okręg	Obwód	Szkoly					
		trywialne			parafialne		
		szkoly	uczniowie	uczniów na 1 szkołę	szkoly	uczniowie	uczniów na 1 szkołę
1	2	3	4	5	6	7	8
Przemyski	jaworowski	1	171	171	23	476	21
	jarosławiecki	1	75	75	32	506	16
	mościcki	1	8	8	21	164	8
	niżankowicki	1	56	56	14	140	10
	pruchnicki	—	—	—	10	52	5
	przemyski	1	60	60	28	283	10
	sądowowisznański	3	59	20	18	122	7
		8	429	54	146	1739	12
Rzeszowski	kańczugański	—	—	—	10	88	9
Żółkiewski	belski	—	—	—	16	452	28
	lubaczowski	3	330	110	20	593	30
	kulikowski	1	84	84	17	282	17
	oleszycki	—	—	—	13	295	23
	potelicki	3	101	33	18	545	30
	sokalski	—	—	—	12	112	9
	tartakowski	—	—	—	15	315	21
	uhnowski	2	80	40	19	374	20
	wareżski	—	—	—	11	287	26
	żółkiewski	—	—	—	19	486	26
		9	595	66	160	3741	23
Samborski	drohobycki	9	451	50	26	148	6
	horożański	—	—	—	13	84	6
	komarnowski	—	—	—	20	132	7
	mokszański	8	446	56	17	305	18
	samborski	1	70	70	16	225	14
	starosamborski	4	175	44	27	434	16
	starosolecki	—	—	—	15	169	11
	wysocki	4	113	28	21	96	5
	żukotyński	3	318	106	13	122	9
		29	1573	52	168	1715	10
Sanocki	baligródzki	—	—	—	16	248	15
	birczański	1	18	18	17	164	10
	dobromilski	1	16	16	15	163	11
	jasielsko-krośnieński	—	—	—	43	1051	24
	liskowski	—	—	—	15	307	20
	olchowiecki	—	—	—	10	91	9
	sanocki	—	—	—	21	279	13
	ustrzycki	—	—	—	13	226	17
	zatwarnicki	—	—	—	23	158	7
		2	34	17	173	2687	16

1	2	3	4	5	6	7	8
Dukielski	biecki	5	238	27	12	562	47
	dukielski	3	150	50	21	579	28
		8	388	48	33	1141	34
Sandecki	muszyński	3	133	44	28	579	21
Ogółem w diecezji		59	3152	55	718	11690	16

Oprac. na podstawie: *Status scholarum nationalium in dioecesi premisliensi ritu graecae anno Domini 1841*, Premisliae 1841, s. 1—41.

mieli ciepłego obuwia i ubrania. W jesieni zaś i na wiosnę nie uczęszczaly z powodu prac polowych. Inne przyczyny niskiej frekwencji w szkołach to nieodpowiednie ich warunki lokalowe. Szkółki, zwłaszcza parafialne, mieściły się przeważnie w budynkach diakowskich przy cerkwiach lub w wynajętych chłopskich. Z zachowanej w aktach licznej korespondencji na ten temat wynika, że szkoły parafialne zmieniały często lokale lub zawieszały działalność na dłuższy czas z racji niemożności uiszczenia należności za najem lokalu. Do ważnych przyczyn słabej frekwencji w szkołach należy też zaliczyć osobistą postawę nauczyciela. Wielu z nich bowiem nie odpowiadało pod żadnym względem wymaganiom stawianym nauczycielom. W zachowanych rękopisach istnieją liczne dowody świadczące o złej pracy nauczycieli i ich niewłaściwej postawie moralnej. W wielu miejscowościach parafianie żądali, aby zastępca nauczyciela pełnił jednocześnie funkcję pisarza gromadzkiego, co faktycznie miało miejsce w licznych gromadach i gminach. W aktach archiwum przemyskiego istnieje poważna luka na temat uczęszczania dzieci obrządku unickiego do szkół początkowych. Na podstawie szczytkowych przekazów możliwe było zgromadzenie informacji dotyczących jedynie 7 powiatów diecezji przemyskiej (tab. 10). Z przekazów tych wynika, że liczba dzieci korzystających z nauki szkolnej w stosunku do liczby dzieci będących w wieku szkolnym (tj. od 6 do 12 lat), lecz nie uczęszczających kształtowała się w poszczególnych powiatach w granicach od 20 do ponad 30%.

W wymienionych w tabeli powiatach tylko 22,5% dzieci w wieku szkolnym było zapisanych do szkoły. Sytuacja na terenie wymienionych siedmiu powiatów jest ilustracją tego problemu w skali całej diecezji przemyskiej.

Nauczanie szkolne nie zapewniało dzieciom dobrej znajomości sztuki czytania i pisania. Dla wtórnych analfabetów organizowano niedzielne kursy dokształcające, z których w obu diecezjach unickich korzystało stosunkowo niewielu uczniów. W zachowanych rękopisach istnieje jedynie wzmianka o istnieniu „szkoły powtórzeniowej” w powiecie niżan-

Tabela 9. Liczba uczniów szkół ludowych w diecezji lwowskiej w 1864 r.

Okręg	Obwód	Szkoły							
		główne		trywialne			parafialne		
		szkoły	uczniowie	szkoły	uczniowie	na 1 szkołę uczniów	szkoły	uczniowie	na 1 szkołę uczniów
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Lwowski	Gródek	1	200	4	189	47	5	32	6
	Lwów	—	—	13	584	45	17	354	21
	Szczerzec	—	—	1	155	155	15	473	32
		1	200	18	928	52	37	859	23
Stryjski	Bolechowiec	—	—	8	358	45	12	407	34
	Kałuż	1	311	10	531	53	25	815	33
	Perehinsk	1	153	16	631	39	3	150	50
	Rozdół	1	302	8	367	46	10	33	3
	Skole	—	—	5	147	29	18	695	38
	Stryj	1	347	3	171	57	2	138	69
	Żurawno	—	—	15	454	30	9	219	24
		4	1113	65	2659	41	79	2457	31
Brzeżański	Bóbrka	—	—	6	306	51	10	312	31
	Brzeżany	1	237	6	209	35	4	68	17
	Chodorów	—	—	10	408	41	7	33	5
	Narajów	—	—	6	180	30	14	273	18
	Podhajce	—	—	11	688	63	—	—	—
	Rohatyn	1	207	4	198	50	22	861	39
		2	444	43	1989	46	57	1547	27
Złoczowski	Brody	—	—	7	360	51	6	97	16
	Busko	—	—	2	105	52	13	390	30
	Chołojów	—	—	4	237	59	19	265	14
	Olesko	—	—	8	564	71	1	31	31
	Uniów	1	23	3	186	62	23	721	31
	Załoście	—	—	1	120	120	8	206	26
	Złoczów	—	—	12	651	54	22	622	28
	Zborów	—	—	3	160	53	3	16	5
		1	23	40	2383	40	95	2348	25
Tarnopolski	Grzymałów	—	—	16	794	49	—	—	—
	Hłuboczek	—	—	—	—	—	—	—	—
	Wielki	—	—	9	326	36	2	60	30
	Koszłaki	—	—	10	406	40	—	—	—
	Mikulińce	—	—	17	715	42	5	135	27
	Skałat	—	—	9	469	52	—	—	—
	Tarnopol	—	—	16	815	50	—	—	—
	Trembowła	—	—	15	862	57	1	47	47
	Zbaraż	—	—	12	463	38	—	—	—
		—	—	104	4850	47	8	242	30

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Stanisławowski	Bohorodczany	—	—	5	276	55	2	—	—
	Buczacz	1	218	10	413	41	10	362	36
	Halicz	1	214	4	214	53	7	188	27
	Halicz (żeńska)	1	53	—	—	—	—	—	—
	Nadwórna	—	—	6	99	17	10	225	22
	Stanisławów	—	—	10	467	47	12	344	29
	Tłumacz	—	—	5	223	45	6	173	29
	Tyśmienica	—	—	1	75	75	7	279	39
	Uście	—	—	3	167	56	1	—	—
		3	485	44	1934	44	55	1571	29
Kołomyjski	Horodenka	—	—	10	1078	108	6	109	18
	Kołomyja	1	453	5	217	43	10	173	17
	Kosów	—	—	10	485	48	2	32	16
	Pistuń	—	—	11	260	24	5	140	28
	Śniatyn	1	215	5	278	56	2	18	9
	Żuków	—	—	4	155	39	4	102	25
		2	668	45	2474	55	29	574	20
Czortkowski	Czortków	—	—	9	390	57	4	95	24
	Husiatyn	—	—	22	1157	52	3	71	24
	Kudryńce	—	—	9	377	42	5	69	14
	Skalał	—	—	12	524	44	2	70	35
	Zaleszczyki	1	165	1	52	52	9	281	31
		1	165	53	2500	47	23	586	25
Ogółem w diecezji		14	3098	412	19725	348	385	10217	27

Oprac. na podstawie: *Schematismus universi venerabilis cleri archidioeceseos Metropolitanae graeco-catholicae Leopoliensis pro anno Domini 19864*, Leopoli 1864.

Tabela 10. Frekwencja w szkołach ludowych w diecezji przemyskiej na przykładzie niektórych powiatów. Rok szkolny 1858/59

Powiat	Liczba szkół		Liczba dzieci		iW/O
	trywialne	parafialne	dzieci w wieku szkolnym	w tym uczniowie	
Biecz	5	13	2492	605	24,2
Dukla	2	14	2146	431	20
Kańczuga	—	—	1072	—	—
Krosno	—	7	877	13	1,2
Muszyna	8	18	2993	1031	34,4
Niżankowice	—	9	1105	269	24,3
Żółkiew	3	17	3354	814	24,2
Ogółem	18	87	14039	3163	22,5

Oprac. na podstawie: Archiwum Państwowe w Przemyślu, Archiwum Biskupstwa Greko-katolickiego w Przemyślu, sygn. 8700, k. 4—5; oraz sygn. 8705, k. 1—4.

Tabela 11. Odsiew uczniów ze szkół początkowych unickich w Galicji na przykładzie niektórych powiatów. Rok szkolny 1866/67

Dekanat	zapisani	Uczniów w szkole	
		kończący	% — którzy ukończyli
Belski	202	127	63
Drohobycki	912	762	83,5
Horożański	236	209	89
Jaworowski	641	629	98
Kańczugański	210	219	104
Mościcki	739	398	54
Muszyński	1389	1030	74,1
Przemyski	1295	881	68
Sokalski	305	251	82
Starosamborski	275	221	81
Starosolecki	121	87	72
Tartakowski	247	201	81
Uhnowski	572	450	78,6
Wareżski	336	307	91
Ogółem	7480	5772	77,1

Oprac. na podstawie: Archiwum Państwowe w Przemyślu, Archiwum Biskupstwa Grekokatolickiego w Przemyślu, sygn. 8699, k. 68—120.

kowickim, do której uczęszczało 86 uczniów. Dzięki zachowanym archiwaliom możliwe było opracowanie zagadnienia frekwencji w szkołach początkowych niektórych powiatów (tab. 10, 11). Wszystkie wsie wchodzące np. w skład dekanatu lubaczowskiego posyłały dzieci do szkoły. W zależności od wielkości danej wsi liczba uczniów korzystających z nauki szkolnej wynosiła od 12 do 110. Odpad uczniów w ciągu roku był na poziomie średniej w diecezji przemyskiej.

SZKOLNICTWO POCZĄTKOWE GRECKOKATOLICKIE W GALICJI W OKRESIE KONSTYTUCYJNYM

SPOSÓB ZAKŁADANIA SZKÓŁ LUDOWYCH WEDŁUG USTAWY SZKOLNEJ Z DNIA 2 MAJA 1873 R.

W roku 1869 Rada Państwa Austrii wydała ustawę o szkołach ludowych (*Reichsvolksschulgesetz*), składającą się z 78 paragrafów. W miejsce dotychczasowego systemu oświaty ludowej wprowadzone zostały publiczne szkoły ludowe, które dzieliły się na: pospolite i wydziałowe. Szkoły ludowe powstawały tam, gdzie w promieniu jednej godziny drogi

⁸⁰ Ustawa Krajowa Szkolna z dn. 2 maja 1873 r., nr 250.

znajdowało się przynajmniej 40 dzieci w wieku szkolnym. Szkoły wydziałowe były urządzone albo jako oddzielne, samoistne, albo połączone ze szkołą pospolitą. Liczba nauczycieli w danej szkole zależała od liczby uczniów. I tak, gdy w przeciągu trzech kolejnych lat liczba uczniów utrzymywała się w granicach 80, wówczas należało zatrudnić drugiego nauczyciela. Gdy zaś szkoła liczyła 160 uczniów, przyjmowano trzeciego nauczyciela⁶⁰.

Na każde dwa okręgi szkolne miała być zorganizowana co najmniej jedna pełna, czyli ośmioklasowa, szkoła wydziałowa. W każdym zaś okręgu szkolnym miało powstać tyle szkół pospolitych, zwłaszcza czteroklasowych, ile wcielono do danego okręgu szkolnego powiatów administracyjnych. Należy wyjaśnić, że każdy okręg szkolny składał się z dwóch lub trzech powiatów. Oprócz wymienionych szkół ludowych etatowych można było zakładać szkoły filialne, w których nauczali zwykle nauczyciele szkół sąsiednich lub młodszy nauczyciele etatowi szkół filialnych, albo młodszy nauczyciele dochodzący. Szkoły filialne można było zakładać tam, gdzie najbliższa szkoła ludowa była odległa o ponad pół mili drogi, lecz mieszkańcy nie byli w stanie zorganizować szkoły etatowej z powodu ubóstwa lub z innych ważnych przyczyn. Szkoły filialne zakładano przede wszystkim w tych miejscowościach, gdzie liczba dzieci w wieku szkolnym była zbyt mała, a zasoby materialne danej gminy zbyt szczupłe do założenia tam szkoły etatowej.

Szkoły filialne były w ścisłym związku z najbliższą szkołą etatową i pozostawały pod nadzorem jej kierownika. Jednemu kierownikowi szkoły etatowej mogło podlegać kilka szkół filialnych.

W ustawie zalecano, aby w miarę posiadanych funduszy tworzyć oddzielne szkoły dla dziewcząt i oddzielne dla chłopców. Jeżeli w szkole było kilka oddziałów tej samej klasy, należało tworzyć odrębne oddziały żeńskie i męskie. W klasach męskich i mieszanych nauczycielki miały uczyć tylko do klasy trzeciej.

Obowiązek zakładania i utrzymywania szkół ludowych spoczywał w pierwszym rzędzie na zarządach gmin należących do obrębu jednej szkoły. Właściciele dworów, jeżeli nie utrzymywali szkoły ludowej własnym kosztem, zobowiązani byli do uiszczania odpowiednich kwot na rzecz szkoły ludowej. Jeżeli fundusze gminne nie wystarczały na utrzymanie szkoły, gmina taka miała otrzymać pomoc z kasy okręgowej lub krajowej.

Artykuł 15 omawianej ustawy szkolnej poświęcony sprawom funduszy szkolnych był podstawą do opracowania szczegółowej instrukcji dla miejscowych rad szkolnych, które zarządzały funduszami i dochodami szkoły. Do zadań rad szkolnych należało przede wszystkim sporządzanie

⁶⁰ Tamże.

inwentarzy funduszów szkolnych, na które składały się wszelkie realności, jak: grunty, budynki, urządzenia, kapitały w gotówce i w papierach wartościowych, zobowiązania co do ofiar na rzecz szkoły i inne. Inwentarz miał wykazywać, jakich dochodów dostarczają dane realności, kapitały i zobowiązania. One dostarczały też informacji na temat, ile sum i jakiego rodzaju dochody były przeznaczone na utrzymanie nauczyciela, na potrzeby szkoły oraz które z wymienionych części funduszów nie dostarczały w ogóle żadnych dochodów. Zgodnie ze wspomnianą wyżej ustawą na dochody danej szkoły miały składać się: 1. sumy pochodzące z realności i kapitałów; 2. ofiary do uiszczenia, do których zobowiązała się gmina, korporacje, instytucje lub osoby prywatne oraz datki dobrowolne; 3. kary pieniężne za nieposyłanie dzieci do szkoły; 4. ofiary na rzecz szkoły.

Nauka w szkołach ludowych była bezpłatna. Jeżeli dochody miejscowe na szkołę nie wystarczały, wówczas gmina i obszary dworskie zobowiązane były wnieść dodatek pieniężny, szkolny w wysokości 12⁰/₀ podatków bezpośrednich opłacanych przez gminę oraz 4⁰/₀ podatków z obszarów dworskich. Z dochodów miejscowego funduszu szkolnego wypłacano przede wszystkim pensję nauczycielowi. Wszystkie inne potrzeby szkolne miał zaspokajać dwór.

OBOWIĄZEK SZKOLNY

Obowiązek szkolny rozpoczynał się po ukończeniu sześciu lat życia i kończył po ukończeniu 12 lat. Wszystkie dzieci w tym wieku obowiązane były uczęszczać do szkoły. Od obowiązku szkolnego zwolnione były dzieci uczęszczające do szkół wyższych, dzieci ułomne fizycznie czy też niedorozwinięte psychicznie, czy umysłowo i z tej racji nie mogące korzystać z nauki w szkole publicznej. Od obowiązku szkolnego były też zwolnione dzieci pobierające naukę w domu lub w jakimś zakładzie prywatnym. Po ukończeniu szkoły ludowej każdy absolwent miał obowiązek uczęszczać na naukę niedzielną jeszcze przez dwa lata.

Rodzice ukrywający dzieci przed spisem lub podający nieprawdziwe informacje o dzieciach w celu uwolnienia ich od obowiązku szkolnego mieli płacić gminie grzywnę w wysokości 1—10 zł reńskich lub odbyć areszt od 1—3 dni. W czasie dalszego oporu płacili każdorazowo po 50 zł reńskich lub byli karani aresztem do 14 dni. Po tym sprawę kierowano do sądu. Nauczyciele mieli obowiązek przedłożyć przynajmniej raz w miesiącu radzie szkolnej listę dzieci nie uczęszczających do szkoły. Rada Szkolna Miejscowa przynajmniej co dwa miesiące zobowiązana była powiadomić o tym Radę Szkolną Okręgową, z dołączeniem wykazu kar wyznaczonych i wykonanych.

WŁADZE NADZORCZE SZKÓŁ LUDOWYCH

W 1875 r. ukazała się ustawa o władzach nadzorczych miejscowych i okręgowych dla szkół ludowych⁶¹. W myśl tej ustawy szkoły ludowe utrzymywane w całości lub częściowo z funduszków państwowych, krajowych i powiatowych czy gminnych były nadzorowane przez rady szkolne miejscowe. Nadrzędną władzą nad nimi były rady szkolne okręgowe. W całej Galicji było 37 rad szkolnych okręgowych. Siedziba każdej Rady Szkolnej Okręgowej znajdowała się w mieście, od którego okręg nosił nazwę. Rada ta składała się z przewodniczącego, którym był z zasady naczelnik danego powiatu będącego siedzibą okręgu szkolnego, oraz z duchownych każdego wyznania i obrządku liczącego w okręgu więcej niż 2000 osób. Mianowanie duchownego na członka Rady Szkolnej należało do wyższych władz duchownych. Do Rady Szkolnej Okręgowej wchodziło ponadto — po dwóch nauczycieli wybieranych przez zgromadzenie nauczycieli danego okręgu. Jednym z nich bywał zwykle dyrektor miejscowego seminarium nauczycielskiego, jeśli takie istniało, lub dyrektor jednej ze szkół średnich. Ponadto członkami rad okręgowych byli przedstawiciele rad powiatowych (po jednym członku) oraz inspektor szkolny okręgowy, mianowany przez ministra oświaty dla każdego okręgu.

NAUCZYCIELE SZKÓŁ LUDOWYCH

Nauczycieli utrzymywanych z funduszu szkolnego krajowego mianowała bezpośrednio Rada Szkolna Krajowa. Wszystkich innych nauczycieli angażowała do pracy Rada Szkolna Miejscowa. W wypadku zawakowania posady nauczycielskiej w którejś ze szkół publicznych Miejscowa Rada Szkolna zawiadamiała o tym Radę Szkolną Okręgową, która ogłaszała konkurs w dzienniku urzędowym lub w jednym z czasopism szkolnych na zajęcie wakującej posady. Wymieniano przy tym miejsce i kategorię posady i połączone z nią korzyści. Podawano też warunki wymagane od kandydata na daną posadę, a przede wszystkim wymagane kwalifikacje, co należało udokumentować w Radzie Szkolnej Okręgowej. Osoby zainteresowane zgłaszały się w terminie 6 tygodni od dnia ogłoszenia. Kandydaci pełniący aktualnie obowiązki nauczycielskie mieli składać prośby o nową posadę drogą służbową. Na podstawie przedłożonej dokumentacji i opinii rad szkolnych lokalnych, Rada Szkolna Krajowa

⁶¹ Ustawa z dnia 25 lipca 1875 r. o władzach nadzorczych miejscowych, okręgowych szkół ludowych (Dziennik Ustaw Krajowych z dn. 3 sierpnia 1873 r., nr 255).

wydawała patent nominacyjny kandydatowi i polecała, aby złożył akt przysięgi przed delegatem Rady Szkolnej Okręgowej według ustalonej roty. Polecano też wypłacenie nauczycielowi pensji. Przewodniczący Rady Szkolnej Miejskowej wprowadzał nowego nauczyciela do szkoły. Taka sama forma postępowania służbowego obowiązywała przy przenoszeniu nauczyciela, jak i przy mianowaniu. Wymienione zasady dotyczyły także nauczycielek. Nauczycielki przedmiotów nadobowiązkowych oraz robót ręcznych mianowała Okręgowa Rada Szkolna w podany wyżej sposób, lecz bez ogłaszania konkursowego.

Reforma szkolna doby autonomicznej wykluczała możliwość zajmowania się jednocześnie diakostwem i nauczycielstwem, jak to miało miejsce dotychczas w diecezjach unickich. Istniejące dwie szkoły diaków-nauczycieli w Przemyślu i we Lwowie zostały przekształcone na szkoły wyłącznie diakowskie. Nauczycieli kształcono odtąd wyłącznie w seminariach nauczycielskich.

Rada Szkolna Krajowa przystępując do realizacji ustawy z dnia 14 maja 1869 r. przedłożyła ministerstwu sugestie dotyczące urzędzenia dziewięciu seminariów nauczycielskich z trzyletnim kursem nauczania. Ministerstwo, po naniesieniu poprawek, rozporządzeniem z dn. 22 listopada 1870 r., zatwierdziło przedłożony projekt zorganizowania sześciu seminariów męskich i trzech seminariów żeńskich na potrzeby szkół galicyjskich⁶².

W roku szkolnym 1883/84 w dziewięciu istniejących seminariach nauczycielskich w Galicji było w sumie 1419 uczniów. Z tej liczby wyznania rzymskokatolickiego — 1097, wyznania greckokatolickiego — 244, ewangelickiego — 5, mojżeszowego — 73⁶³.

W wymienionym roku szkolnym było 3399 nauczycieli i 1074 nauczycielek posiadających kwalifikacje do nauczania w szkołach ludowych publicznych. Na ogólną liczbę 3399 nauczycieli z patentem kwalifikacyjnym było 2379, ze świadectwem dojrzałości — 646 oraz bez kwalifikacji — 374. Nauczycielek z patentem kwalifikacyjnym było — 752, ze świadectwem dojrzałości — 260 oraz bez kwalifikacji — 62⁶⁴.

Kwalifikacje nauczycielskie szkół ludowych w Galicji w roku szkolnym 1900/01 przedstawiały się następująco:

W 1900 r. było w Galicji 328 nie obsadzonych posad nauczycielskich.

⁶² Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej AGAD), Akta Wiedeńskiego Ministerstwa Wyznań i Oświecenia dotyczące szkolnictwa w Galicji w latach 1848—1918, sygn. 311u, 344u.

⁶³ *Sprawozdanie CK Rady Szkolnej Krajowej o stanie wychowania publicznego w roku szkolnym 1883/4. Szkoły ludowe i seminaria*, Lwów 1884, s. 38—46.

⁶⁴ Tamże, s. 50.

Roczne płace nauczycieli dzieliły się na następujące klasy: W szkołach pospolitych:

- I klasa we Lwowie i Krakowie — po 700 złotych reńskich rocznie,
- II „ w gminach liczących ponad 10 000 ludzi — 600 zł,
- III „ w miejscowościach zamieszkałych przez 6000—10 000 osób — po 500 zł,
- IV „ z ludnością od 2000 do 6000
 - a) w gminach miejskich — po 450 zł,
 - b) w gminach wiejskich — po 400 zł,
- V „ z ludnością poniżej 2000 osób — po 300 zł.

Co pięć lat przyznawano nauczycielom dodatek do płacy zasadniczej w szkole tej samej kategorii. Wynosił on następujące sumy: Dla nauczycieli z uposażeniem klasy I i II — po 50 zł reńskich, klasy III — po 40, IV — 30, V — 25. Dodatek wypłacano po trzydziestu latach służby w szkole.

Tabela 12. Liczba nauczycieli szkół ludowych w Galicji w roku szkolnym 1900/01

	Liczba	
	nauczyciele	nauczycielki
Z patentem kwalifikacyjnym	3303	2511
Ze świadectwem dojrzałości	722	674
Bez kwalifikacji	139	974
Razem:	4164	4159
Stałych	2994	1546
Tymczasowych	1170	2613
Razem	4164	4159
Ogółem 8323		

Oprac. na podstawie: *Podręcznik statystyki Galicji*, wydany przez Krajowe Biuro Statystyczne, pod red. T. Pilata, t. 7, cz. 1, Kraków 1903, s. 74—78.

Każda szkoła ludowa, w której nauka religii wymagała przynajmniej 17 godzin tygodniowo, miała mieć własnego katechetę, któremu Rada Szkolna wyznaczała wynagrodzenie stosowne do jego zajęć w szkole oraz w zależności od posiadanych kwalifikacji.

Płace młodszego nauczyciela zatrudnionego na stałe lub czasowo wynosiły 60% płacy nauczyciela rzeczywistego szkoły. W żadnym jednak razie nie mogły być niższe od 200 zł reńskich. Płaca nauczyciela młodszego w szkole filialnej wynosiła 250 zł reńskich rocznie.

Bezwarunkowo zabraniano nauczycielom udzielania korepetycji szkolnych „pokątnego organistowstwa, diakostwa, pisarstwa gminne-

go”⁶⁵. Rada Szkolna Okręgowa wyznaczała przekraczającym ten zakaz termin sześciotygodniowy, w którym mieli porzucić dodatkowe zatrudnienie lub ustąpić z posady. Płace pobierano z góry. Emerytury zaś z dołu.

Po czterdziestoletniej nienaganej służbie nauczyciel mógł być przeniesiony w stan spoczynku na własne żądanie. Dobrowolne zrzeczenie się posady lub samowolne opuszczenie jej pozbawiało prawa do emerytury. Do zawarcia ślubów małżeńskich przez starszą nauczycielkę lub nauczyciela w ogóle oraz przez nauczyciela nie mającego stałej posady potrzebne było pozwolenie Rady Szkolnej Okręgowej. Śluby zawarte bez takiego pozwolenia były uważane jako dobrowolne zrzeczenie się posady.

Do korzystania z emerytury mieli prawo nauczyciele i nauczycielki zatrudnieni na stałe. Wymiar emerytury zależał od: a) wysokości płacy, b) od lat służby w szkole. Nauczyciel, który nie wysłużył przynajmniej 10 lat, nie miał prawa do emerytury i dlatego otrzymywał tylko odprawę równą półtorarocznej pensji. Po wysłużeniu dziesięciu lat otrzymywał emeryturę w czwartej części, a za każdy następny rok jeszcze po $\frac{1}{40}$ części całej emerytury obliczonej jak wyżej.

Fundusz emerytalny nauczycieli szkół ludowych tworzył się z:

- a) dochodów majątku zakładowego,
- b) ze stałego rocznego dodatku z Funduszu Szkolnego Krajowego,
- c) z zapisów i darowizn na ten cel,
- d) z dochodów z opróżnionych posad,
- e) ze składki 2°/_o od rocznej pensji nauczyciela płaconej przez wszystkie lata służby,
- f) ze stałej składki nauczycieli wynoszącej 10°/_o od pensji zasadniczej i podwyższonej,
- g) dodatku z funduszu krajowego, o ile wpływ z podanych wyżej źródeł nie wystarczał na pokrycie rocznych wydatków.

Jeżeli nauczyciel zmarł przed ukończeniem dziesięciu lat służby lub został wydalony z pracy, wówczas jemu lub spadkobiercom zwracano składkę, jaką uiszczył na fundusz emerytalny. Funduszem emerytalnym zarządzała Rada Szkolna Krajowa.

LICZBA SZKÓŁ LUDOWYCH UNICKICH

Po reformie szkolnej z 1869 r. w statystyce szkół ludowych podawano łącznie wszystkie szkoły, czyli bez podziału na wyznanie dzieci. Z tego powodu wynikały duże trudności w ustaleniu liczby dzieci i szkół unickich w Galicji. W tym celu wykorzystano kryterium języ-

⁶⁵ *Ustawy i najwyższe rozporządzenia dla szkół ludowych w Królestwie Galicji i Lodomerii wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim*, Lwów 1879, s. 14—18.

kowe. Wiadomo, że od lat sześćdziesiątych ub. stul. ludność wszystkich narodowości uzyskała prawo do zakładania własnych szkół z narodowym językiem wykładowym. W ten sposób dotychczasowe szkoły wyznaniowe unickie zostały uprofilowane na narodowe szkoły ruskie. W szkołach ludowych rzymskokatolickich w Galicji posługiwano się językiem polskim, chociaż niewielka liczba rzymskokatolików używała także języka ruskiego.

Tabela 13. Liczba szkół ludowych w Galicji w roku szk. 1883/84

Liczba szkół ludowych					Razem
pospolitych z wydziałowymi	pospolitych	filialnych	nie zorganizowanych	wzorowych przy seminariach nauczycielskich	
15	2094	520	358	11	2998

Na funduszu krajowym, okręgowym i miejscowym było 2987 szkół. Ponadto 11 szkół wzorowych, przy seminariach nauczycielskich, utrzymywanych było z budżetu państwowego.

Szkoły ludowe w Galicji reprezentowały bardzo różnorodne poziomy nauczania, od jednoklasówki do szkół z siedmioletnim okresem nauczania.

Podział szkół publicznych ze względu na liczbę klas:

szkół jednoklasowych było	2550
„ 2 „ „	219
„ 3 „ „	44
„ 4 „ „	137
„ 5 „ „ połączonych z wydziałowymi	— 11
„ 6 „ „	8
„ 7 „ „	3
razem szkół ludowych	2987

Szkoły ludowe prywatne były organizowane i utrzymywane przez różne związki wyznaniowe, instytucje lub osoby prywatne. W omawianym roku szkolnym było w Galicji:

1. szkół ludowych wyznaniowych ewangelickich i starozakonnych — 88,
 2. szkół ludowych prywatnych utrzymywanych przez zakony, korporacje i osoby prywatne — 21,
 3. szkół ludowych prywatnych bez prawa szkół publicznych — 67.
- Razem szkół prywatnych było 176.

⁶⁶ Sprawozdanie CK Rady Szkolnej Krajowej o stanie wychowania publicznego w roku szkolnym 1883/4. Szkoły ludowe i seminaria, Lwów 1884, s. 1—8.

Tabela 14. Rozmieszczenie szkół ludowych publicznych według okręgów szkolnych (Rok szkol. 1883/84⁶⁷)

Okręg szkolny	Szkoły z językiem wykładowym				
	polskim	ruskim	niemieckim	polsko-ruskim	polskim i niemieckim
1. Lwów-miasto	17	—	—	—	—
2. Kraków-miasto	11	—	—	—	—
3. Wadowice	92	—	5	—	—
4. Kraków-teren	116	—	—	—	—
5. Bochnia	66	—	—	—	—
6. Tarnów	51	—	—	—	—
7. Pilzno	44	—	—	—	—
8. Mielec	66	—	—	—	—
9. Kolbuszowa	36	—	—	—	—
10. Rzeszów	84	1	1	—	—
11. Myślenice	50	2	—	—	—
12. Nowy Sącz	43	13	—	—	—
13. Gorlice	37	17	—	—	—
14. Jasło	66	10	—	—	—
15. Sanok	57	17	—	17	—
16. Przemyśl	20	44	—	—	—
17. Jaworów	24	47	—	—	—
18. Jarosław	57	49	—	—	1
19. Sambor	20	40	2	—	—
20. Drohobycz	7	61	1	7	—
21. Stryj	12	110	5	—	1
22. Kałusz	7	101	3	—	—
23. Stanisławów	9	71	—	2	—
24. Nadwórna	5	49	—	2	—
25. Kołomyja	8	59	1	3	—
26. Śniatyn	6	58	1	5	—
27. Sokal	26	143	3	3	—
28. Żółkiew	13	70	4	2	—
29. Gródek	12	42	5	1	—
30. Lwów — okolice	41	97	2	—	—
31. Rohatyn	16	83	—	17	1
32. Brzeżany	18	33	1	3	—
33. Złoczów	37	146	7	17	—
34. Tarnopol	37	79	—	3	—
35. Trembowła	28	45	—	9	—
36. Czortków	26	34	—	8	—
37. Zaleszczyki	10	41	—	6	—
Razem	1275	1562	41	105	2

Szkół prywatnych z językiem wykładowym polskim było 79, z ruskim — 10, z niemieckim — 84, z niemieckim i polskim — 10. Razem szkół prywatnych 176.

⁶⁷ Tamże.

Tabela 15. Liczba szkół czynnych w Galicji z językiem wykładowym. Rok szkolny 1883/84⁶⁸

Liczba klas	Język wykładowy					
	polski	ruski	niemiecki	polski i ruski	polski i niemiecki	ruski i niemiecki
1-klasowych	870	1462	36	90	1	2
2- „,—	155	50	1	12	1	—
3- „,—	37	3	2	2	—	—
4- „,—	136	—	—	1	—	—
5- „,—	11	—	—	—	—	—
6- „,—	6	—	2	—	—	—
7- „,—	3	—	—	—	—	—
8- „,—	15	—	—	—	—	—
Razem	1233	1515	41	105	2	2

Liczba gmin nie posiadających szkół wynosiła w 1908 r. — 625. Doliczając do tego 190 szkół nieczynnych wypada, że 815 gmin było pozbawionych szkół podstawowych. Tam też było najwięcej analfabetów.

Tabela 16. Liczba szkół ludowych z językiem wykładowym. Rok szkolny 1900/01 i 1907/08⁶⁹

Język wykładowy	Rok szkolny		
	1900/01	%	1907/08
Polski	2043	51,1	2568
Ruski	1932	48,1	2252
Niemiecki	29	0,1	25
Razem	4004		4845

W sumie szkół czynnych było — 2898. Szkół nieczynnych — 89, w tym polskich — 22 i ruskich — 47. Powodem nieczynności szkół prawie we wszystkich wypadkach był brak budynków szkolnych.

Na początku dwudziestego wieku podział szkół ludowych w Galicji przedstawiał się następująco:

⁶⁸ Tamże.

⁶⁹ Podręcznik statystyki Galicji... 1900/1, s. 74—78; J. Semkow, *Polityka szkolna władz w poglądach społeczeństwa polskiego Galicji (Szkoly ludowe w okresie wiceprezydentury Michała Bobrzyńskiego)*, Wrocław 1973, s. 3; *Galicja w budżecie Ministerstwa Wyznań i Oświaty w roku 1907*, Lwów 1907, s. 35; *Sejmowa Komisja Szkolna o stanie szkół ludowych w Galicji* (b.m.r.), s. 132.

Tabela 17. Liczba szkół ludowych w Galicji w latach: 1885, 1892, 1901, 1908

Rok szkolny	1884/5		1891/2		1900/1		1907/8	
Rodzaj szkół	czynnych	nieczynnych	czynnych	nieczynnych	czynnych	nieczynnych	czynnych	nieczynnych
Filialnych	503
Etatowych								
Pospolitych:								
1-klasowych	1675	.	3235	.	2681	.	.	.
2- „	192	.	289	.	801	.	.	.
3- „	45	.	74	.	73	.	.	.
4- „	122	.	188	.	253	.	.	.
5- „	34	.	34	.	110	.	.	.
Wydziałowych:	15	—	—		—			
6-klasowych	—	—	32	.	62		.	.
7- „	—		7	.	76		.	.
8- „	—		24	.	—		.	.
Razem	2586	—	3680	301	4004	319	4845	

Szkół prywatnych było w roku szkolnym 1891/2 — 203, a 1900/1 — 232.

Oprac. na podstawie: AGAD, *Zespół CK Ministerstwo Wyznań i Oświaty*, sygn. 1 u; *Podręcznik statystyki Galicji*, wydany przez Krajowe Biuro Statystyczne, pod red. T. Pilata, t. 7, cz. 1, Lwów 1903, s. 54; 60—61; *Sejmowa Komisja Szkolna o stanie szkół ludowych w Galicji*, [b.m.r.], s. 131—132.

Tabela 18. Stosunek czynnych szkół ludowych do obszaru i ludności Galicji⁷⁰

Rok szkolny	Liczba			1 szkoła publiczna wypadała na	
	szkoły czynne	nauczyciele (bez katechetów i nauczycieli przedmiotów specjalnych)	uczniowie	km ²	mieszkańców
1886/7	3207	4924	466537	24,5	1997
1900/1	4106	8787	830407	19,1	1782

Na 100 dzieci w wieku szkolnym uczęszczało faktycznie do szkoły 55 w roku szkolnym 1886/7, a 71,2 — w roku szkolnym 1900/1⁷¹.

Biorąc pod uwagę okręgi szkolne, których na początku dwudziestego wieku było 81, okazuje się, że w Galicji wschodniej było mniej gmin nie posiadających szkół ludowych niż w Galicji zachodniej. Z liczby 4845 czynnych szkół ludowych było w roku szkolnym 1907/8 szkół miejskich — 406, wiejskich — 439, męskich — 198, żeńskich — 195 i mieszanych — 4453. Porównując te liczby ze statystyką ludności Galicji

⁷⁰ *Sprawozdanie CK Rady Szkolnej Krajowej o stanie wychowania publicznego w roku szkolnym 1886/7. Szkoły ludowe i seminaria*, Lwów 1886, s. 2—19; *Podręcznik statystyki Galicji*, s. 22.

⁷¹ *Podręcznik statystyki Galicji*, s. 74—78.

Tabela 19. Podział dzieci Galicji według wyznania w roku szkolnym 1884/5

Wyznanie	Liczba dzieci			
	w wieku szkolnym	zapisanych do szkoły	uczęszczających do szkoły	procent uczęszczających
Rzymskokatolickie	285 763	189 534	177 459	62
Grekokatolickie	247 041	143 828	128 589	52
Ewangelickie	6 182	5 628	5 302	85,7
Mojżeszowe	83 202	44 383	39 705	47,6
Razem	622 188	378 313	351 055	56,4

Oprac. na podstawie: *Sprawozdanie CK Rady Szkolnej Krajowej o stanie szkół...*, s. 22; oraz AGAD, *Zespół CK Ministerstwa Wyznań i Oświaty*, sygn. 1u

w roku 1900, kiedy to ludności polskiej w Galicji było — 3 989 000, co stanowiło — 54,8% ogółu ludności, ludności zaś ruskiej było wówczas — 3 074 000, czyli — 42,2%, Polacy liczący 54,8% ludności Galicji mieli w roku szkolnym 1907/8 — 53% ogółu szkół, Rusini zaś liczący 42,2% posiadali wówczas — 46,4% szkół Galicji ⁷².

Założono w Galicji wiele szkół ludowych, lecz ich poziom był bardzo niski. Jeszcze w roku 1890 ponad 2/3 ludności stanowili analfabeci. W 1891 r. tylko 5% szkół miało więcej niż jedną klasę. W 1900 r. ⁷³ umiało czytać i pisać 2 208 205 osób, czyli 30,2%. Analfabetów było — 4 655 689 osób, czyli — 63,8% ⁷⁴. Resztę stanowili półanalfabeci.

FREKWENCJA W SZKOŁACH LUDOWYCH GALICJI W OKRESIE KONSTITUCYJNYM

Suma orzeczeń skazujących na kary za nieposyłanie dzieci do szkoły przedstawiała się w roku 1901 następująco:

orzeczeń wydanych	— 3904
orzeczeń wykonanych	— 2819
orzeczeń skazujących na grzywny	— 28 983.

Ściągnięte grzywny stanowiły kwotę — 10 245 zł reńskich, 89 cr.

Zgodnie z ustawą szkolną z 1873 r. obowiązek szkolny przedłużono do 15 lat życia. Przepis ten był mniej rygorystycznie egzekwowany przez władze szkolne od przepisu o obowiązku uczęszczania do szkół ludowych. Jak wiadomo, przez trzy lata po ukończeniu szkoły ludowej młodzież była zobowiązana korzystać jeszcze z nauki uzupełniającej,

⁷² Tamże, s. 70—79.

⁷³ Tamże, s. 4.

⁷⁴ Tamże, s. 54—56.

czyli „dopełniającej” przez wszystkie niedziele roku. W roku szkolnym 1891/2 obowiązanych do pobierania nauki dopełniającej, niedzielnej, było — 221 225 osób. Korzystało faktycznie z tej formy nauki — 119 554 osób, czyli 54,04⁰/₀. W roku szkolnym 1900/1 obowiązanych do uczęszczania na naukę dopełniającą było 223 469 osób.

Tabela 20. Frekwencja w szkołach ludowych w Galicji w okresie konstytucyjnym⁷⁵

Rok szkolny	1884/5	1891/2	1900/1
Dzieci w wieku szkolnym (6—12 lat)	622 188	794 400	942 829
Zapisanych do publicznych szkół ludowych	368 416	.	.
Uczęszczało do publicznych szkół ludowych	336 607	541 927	748 054
Zapisanych do prywatnych szkół ludowych	14 957	.	.
Uczęszczało do prywatnych szkół ludowych	14 448	.	.
Dzieci zwolnionych z obowiązku szkolnego	120 238		
Dzieci uczęszczających do szkół pokątnych	2 554		

Tabela 21. Udział Galicji w centralnym budżecie Austrii na rzecz rozwoju oświaty i kultury w 1907 r.

	Austria	Galicja
Austria i Galicja w stosunku do obszaru całego państwa	6,5%	27%
Ludność obu krajów w stosunku do całości	12%	28%
Liczba koron na rozwój kultury i oświaty	15 241 535	11 044 070
Na jednego mieszkańca przypadają koron	4,5	1,5

Oprac. na podstawie: *Galicja w budżecie Ministerstwa Wyznań i Oświaty w roku 1907*, Lwów 1907, s. 35; *Sejmowa Komisja Szkolna o stanie szkół ludowych w Galicji*, [b.m.r.], s. 132.

Rozwój szkolnictwa ludowego w Galicji hamował brak odpowiednich funduszy z budżetu państwa oraz uchylanie się ludności od płacenia podatku szkolnego. Wynikało to nie tyle z braku zrozumienia dla wartości wiedzy, co z rzeczywistego ubóstwa ludności, zwłaszcza wiejskiej. W roku szkolnym 1884/5 niedobór budżetowy na cele szkolne kształtował się w granicach 13 737 962 koron. Brak funduszy nie pozwalał Radzie

⁷⁵ *Sprawozdanie CK Rady Szkolnej Krajowej o stanie wychowania publicznego w roku szkolnym 1884/5*, Lwów 1885, s. 22; *Sprawozdanie CK Rady Szkolnej Krajowej o stanie szkół ludowych w roku szkolnym 1891/92*, s. 2—15; *Podręcznik statystyki Galicji*, s. 58—74.

Szkolnej Krajowej na otwieranie nowych szkół. W 1894 r. zostało nawet zamkniętych 256 szkół ludowych. Pomimo tych trudności ogólnie liczba szkół, jak i dzieci w szkołach ciągle wzrastała⁷⁶.

FLORENTYNA RZEMIENIUK

UNIATE PRIMARY-SCHOOLS IN GALICIA IN THE YEARS 1805-1914

Summary

The problem of Uniate primary-schools is not known in the historiography of education. That is why to the elaboration of this theme there were used only the source materials comprised in so called church schematisms from the years of 1841 from the Uniate diocese in Przemyśl and from 1864 from the Grecian-Catholic archdiocese in Lvov. The archives took from "Grecian-Catholic consistory in Przemyśl" were used as the complementary material. There was not possible to realize the kwerenda of the similar materials referred to the Uniate Lvov archdiocese.

The work is divided into two periods: I—from 1805 till 1869, II—named constitutional from 1869 till 1914.

In the effect of the first in 1772 and the third in 1795 partions of Poland, Austria grabed the area, which after 1815 amounted 77.300 km² with the population above 3.500.000. Galicia was inhabited mainly by Poles and Russians. Poles were of Roman-Catholic faith, Russians were Grecian-Catholics. From the total number of people 5.290.974 in the half of XIX century, there were 43,3% of Catholics, 43,6% of Uniates. The rest were of Jewish, Protestant, Orthodox and Armenian faith.

Till 1848 Russian people in Galicia were treated as either a group of Uniate faith or an ethnic group within the Polish nation, and Russian language was treated as a Polish dialect.

Inspirers and persons actively engaged in the national Ukrainian movement were the representatives of the hierarchy of Grecian-Catholic church decidedly supported by Austrian authority.

National differences were stressed also by the school act from 1805 called political act, which was in force till 1867. It made German a language of lectures. School system introduced by force of this act made into account three types of schools: principal also called normal, trivial and parish. From 1815 chief control over the Uniate schools had the boards of diocesan consistories of Gracian-Catholic church. The inspection of the schools in school districts was held by deans.

The parish schools were supported by parishioners, and principal and trivial schools were partly supported by national subsidies.

The teachers of the primary Uniate schools were mainly the graduated psalteses from two-year Psalteses Teachers Schools, which existed in Przemyśl and Lvov. They were not fully professionally qualified teachers.

The number of Uniate schools in each diocese is presented below.

⁷⁶ *Sprawozdanie CK Rady Szkolnej Krajowej o stanie wychowania publicznego w Galicji w roku szkolnym 1894/95, Lwów 1895, s. 22—29.*

The number of Uniate schools and teachers in dioceses

	Przemyśl in 1841		Lvov in 1864	
	schools	teachers	schools	teachers
principal	1	5	14	64
trivial	57	69	412	377
parish	718	506	383	287
total	776	580	809	728

The average percentage of children (6-12 years) attending peasant schools in the middle of XIX c. was 30%.

In 1869 People's State Council of Austria edited a new act about peasant schools in Austrian monarchy. Primary-schools were since that time divided into: common and eight-class faculties. The act obliged the board of a commune to found the peasant schools and to send children to them. Teaching in school was free of charge. The language of the lectures was chosen by people of the commune. Parents who did not send children to school were punished.

The administrative authorities of peasant schools consisted of: National School Committee, District School Committee and Local School Committee. Qualifications of the teachers could be gained in the 9 teacher's seminaries which existed in 1884.

In 1900 there were working in the primary education 8.329 teachers including 4.159 women and 4.164 men.

The number of pupils in Uniate schools

The number of pupils registered in schools		
	in Przemyśl diocese in 1841	in Lvov diocese in 1864
principal	200	3 098
trivial	3 152	19 725
parish	11 960	10 217
total	15 042	33 040

The number of peasant schools

	school eyar 1900/1	1907/8
Polish	2043 (51%)	2568 (53%)
Russian	1932 (48%)	2522 (46,5%)
total	4004	4845

The average number of children in school age attending peasant schools was 70%. The level of education was low. In 1900 there were 63,8% of illiterates in Galicia. The primary education was developing bad because people avoided paying the school taxes and there was a lack of national budget.

The great influence upon the development of primary education in Galicia had the Peasant School Association.

ФЛОРЕНТИНА ЖЕМЕНЮК

УНИАТСКИЕ НАЧАЛЬНЫЕ ШКОЛЫ В ГАЛИЦИИ В ГОДАХ 1805—1914

Резюме

Проблема униатских начальных школ в Польше является неизвестной в историографии просвещения. В силу этого для обработки этой темы были использованы исключительно материалы основанные на таких источниках, как (главным образом) так называемые церковные схематизмы с 1841 г. (для пшемыской униатской епархии) и с 1864 г. (для греческо-католического архиепископства во Львове). Архивные материалы почерпнутые из комплекса „Консистория греческо-католическая в Пшемьсле” послужили дополнительным материалом. Не было возможности провести розыск в подобном комплексе касающимся львовского униатского архиепископства.

Работа охватывает два периода: первый — от 1805 до 1869 г. и второй, называемый конституционным — от 1869 до 1914 г.

В результате первого (в 1772 г.) и третьего (в 1795 г.) разделов Польши Австрия захватила территорию, которая после 1815 г. составляла 77.300 квадратных километров, с населением свыше 3,5 миллиона лиц.

Галицию населяли главным образом поляки и русины. В отношении вероисповедания поляки являлись римскими католиками, а русины — греко-католиками. В общей численности населения (5 290 974 в половине 19 в.) католики составляли 43,3% а униаты — 43,6%. Остальная часть, это население иудейского (6,4%), протестантского, православного и армянского вероисповедания.

До 1848 г. русинское население в Галиции считалось или религиозной униатской группой, или этнической группой в рамках польской нации, а русинский язык считался диалектом польского языка.

Инспираторами и активными деятелями национально-украинского движения были представители иерархии греческо-католической церкви в Галиции, решительно поддерживаемые австрийским правительством.

Национальные отличия подчеркивал тоже школьный закон из 1805 г., именуемый политическим законом, который действовал до 1867 г. Он вводил немецкий язык как язык преподавания. Школьные системы введенная в силу этого закона учитывала следующие типы школ: главные, называемые тоже нормальными, тривиальные и приходские. От 1815 г. начальную власть над униатскими школами осуществляли управления епархиальных консисторий греческо-католической церкви. Надзор за школами в отдельных школьных округах осуществляли деканы. Деканальные управления фактически выполняли функции уездных школьных управлений.

Приходские школы содержались прихожанами, а главные и тривиальные школы содержались также частично из государственных дотаций.

Учителями в униатских начальных школах работали главным образом дьяки — выпускники двухлетних школ дьяков-учителей, которые действовали в Пшемьсле и во Львове. Это были учителя с неполной профессиональной квалификацией.

В отдельных епархиях число униатских школ представлялось следующим образом.

Число униатских школ и учителей в епархиях

Тип школы	пшемьской в 1841 г.		львовской в 1864 г.	
	школы	учители	школы	учители
главные	1	5	14	64
тривиальные	57	69	412	377
приходские	718	506	383	287
Вместе	776	580	809	728

В среднем в половине 19 века посещало народные школы 30% детей в школьном возрасте (6–12 лет).

Число учеников в униатских школах представлялось следующим образом

Тип школы	Число учеников записанных в школу	
	в епархии пшемьской в 1841 г.	в епархии львовской в 1867 г.
главные	200	3 098
тривиальные	3 152	19 725
приходские	11 960	10 217
Вместе	15 042	33 040

В 1869 г. Государственный совет Австрии издал новый закон о народных школах в австрийской монархии. Начальные школы делились с тех пор на обыкновенные и факультетские-восьмиклассные. Закон обязывал гминные правления учреждать народные школы а родителей — посылать детей в школу. Обучение в школе было бесплатно. Язык преподавания выбирался населением гмины. Родители не посылающие детей в школу наказывались.

Административными властями народных школ являлись: Школьный совет страны, Школьные окружные советы и Местные школьные советы.

Учительскую профессиональную квалификацию можно было получить в девяти существующих в 1884 г. учительских семинариях.

В 1900 г. в начальных школах работали 8323 учителя, в том числе 4159 женщин и 4164 мужчины.

Число народных школ в Галиции с польским и русинским языком преподавания представлялось следующим образом

Язык преподавания	Число народных школ	
	учебный год 1900/1901	учебный год 1907/1908
польский	2 043 (51%)	2 568 (53%)
русинский	1932 (48%)	2 252 (46,5%)
Вместе	4 004	4 845

В среднем народные школы посещало 70% детей в школьном возрасте. Уровень обучения был низкий. В 1900 г. в Галиции было 63,8% безграмотных. Причиной слабого развития системы начальных школ являлся недостаток фондов с государственного бюджета и нежелание населения платить школьный налог.

Перевел А. Бочковски